

UNIVERZITA KARLOVA
EVANGELICKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA

Bakalářská práce

Genderové stereotypy v učebnicích prvouky

**Analýza obsahu učebnic prvouky a
identifikace genderových stereotypů**

Karolina Bruncová

Katedra: Katedra sociální pedagogiky, Jabok

Vedoucí práce: Mgr. Lucie Hubertová

Studijní program: Sociální práce

Studijní obor: Sociální a pastorační práce

Praha 2009

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci s názvem Genderové stereotypy v učebnicích napsala samostatně a výhradně s použitím uvedených pramenů.

Souhlasím s tím, aby práce byla zveřejněna pro účely výzkumu a soukromého studia.

V Praze dne 6. června 2009

Karolina Bruncová

Bibliografická citace

Genderové stereotypy v učebnicích prvouky : Analýza obsahu učebnic a identifikace genderových stereotypů: Bakalářská práce / Karolina Brunčová; vedoucí práce: Mgr. Lucie Hubertová. ETF UK, Praha, 2009. 65 s.

Anotace

Bakalářská práce se zabývá vyhledáváním genderových stereotypů v českých učebnicích prvouky pro první třídy základních škol. Vybrány jsou čtyři prvouky, u kterých bude provedena analýza genderových stereotypů. Oblastí zájmu jsou zejména ilustrace osob, jejich vlastností, zájmů a činností.

Teoretická část pojednává o socializaci dětí a vrůstání do rodových rolí. Zároveň se soustřeďuje na kulturně vykonstruované charakteristiky o mužích a ženách čili na maskulinitu a femininitu. Na základě poznatků uvedených v teoretické části proběhne následný rozbor učebnic v části praktické.

Rozbor zahrnuje zkoumání, vyhledávání, popis a vyhodnocení stereotypů jednotlivých učebnic. Přitom se nesoustřeďuje výhradně na tradiční vyobrazování rolí, ale také na prezentování rovnosti obou pohlaví. Všechny poznatky zaznamenané v rozboru budou zrekapitulovány v souhrnném vyhodnocení všech učebnic.

Klíčová slova

Gender – Stereotyp – Rovnost – Pohlaví – Muž – Žena

Keywords

Gender – Stereotype – Equality – Sex - Male – Female

Poděkování

Ráda bych poděkovala vedoucí práce, magistře Lucii Hubertové, za metodické vedení a odborné rady při zpracování práce, knihovnám Jabok a Gender studies za poskytnutí literatury. Také děkuji svým rodičům za podporu při studiu.

„Kdyby se na místě Williama Shakespeara narodila dívka – v téže rodině a s týmž nadáním –, nebyla by mohla podat žádný umělecký výkon, protože by byla vykázána na vaření a šití a záhy by byla provdána“

Wirginia Woolf

Obsah

Obsah	1
2. Úvod.....	10
3. Definice a vymezení základních pojmů	12
3.1 Gender	12
3.2 Genderové role	12
3.3 Femininita.....	12
3.4 Maskulinita.....	12
3.5 Stereotyp.....	12
3.6 Instrumentální rodinná role	13
3.7 Expresivní rodinná role	13
3.8 Pohlavní identita.....	13
3.9 Pohlaví biologické, sociální a psychické.....	13
3.10 Genderová socializace	14
4. Vývoj pohlavní identity	15
5. Úvod do genderové problematiky.....	16
6. Přístupy a teorie vývoje pohlavní identity	17
6.1 Teorie vycházející z psychoanalýzy	17
6.1.1 Psychoanalytická teorie S. Freuda a Oidipův a Eleřtrín komplex	17
6.2 Teorie sociálního učení.....	18
6.2.1 Teorie posilování	19
6.2.2 Princip modelování – Imitační teorie vývoje pohlavní identity	20
6.3 Kognitivní teorie.....	20
6.3.1 Optická skla kultury podle Sandry Lipsitz Bem	21

7.	Genderová socializace.....	23
7.1	Vrůstání do rolí.....	23
7.1.1	Mužské a ženské kulturní atributy	24
7.1.2	Profesní role	25
7.2	Umělci a umělkyně.....	26
7.3	Výhody vs. nevýhody tradičního pojetí rolí.....	27
8.	Výchova v rodině.....	28
8.1	Rozdílné způsoby chování rodičů k dětem.....	28
8.2	Chlapecké a dívčí hračky.....	29
8.3	Vliv školy na psychiku dítěte.....	30
8.3.1	Genderový vliv na prospěch žáka	30
8.3.2	Genderové stereotypy v dětských knížkách	31
8.3.3	Genderové stereotypy ve školních učebnicích	32
9.	Výzkum učebnic.....	33
9.1	Postup při výzkumu.....	33
9.2	Předměty zájmu analýzy.....	34
9.3	Základní údaje o učebnicích.....	34
9.3.1	Prvouka Albra	34
9.3.2	Prvouka 1 Nová škola	34
9.3.3	Prvouka Prodos	34
9.3.4	Prvouka Fortuna	35
9.4	Popis učebnic.....	35
9.4.1	Obsah zkoumaného materiálu	35
10.	Analýza genderových stereotypů.....	36

10.1 Prvouka Albra.....	36
10.1.1 Výsledky analýzy genderových stereotypů	36
10.1.2 Vyhodnocení nalezených stereotypů	38
10.2 Prvouka 1 nakladatelství Nová škola.....	39
10.2.1 Výsledky analýzy genderových stereotypů	39
10.2.2 Vyhodnocení nalezených stereotypů Prvouky 1	41
10.3 Prvouka pro 1. ročník nakladatelství Prodos.....	42
10.3.1 Výsledky analýzy genderových stereotypů	42
10.3.2 Vyhodnocení nalezených stereotypů Prvouky Prodos	45
10.4 Prvouka nakladatelství Fortuna.....	46
10.4.1 Výsledky nalezených stereotypů	46
10.4.2 Vyhodnocení nalezených stereotypů	49
11. Shrnutí genderových stereotypů a nálezů genderově vyrovnaných.....	51
11.1 Výsledky rozdílného chování u zobrazených osob.....	51
11.2 Domácí práce a role v rodinách podmiňované biologickému pohlaví.....	52
11.3 „Femininní“ a „maskulinní“ druhy povolání.....	53
11.4 Další nalezené genderové stereotypy.....	54
12. DISKUZE.....	56
12.1 Výběr nejvhodnější učebnice.....	57
12.1.1 Rozdíly v maskulinním a feminním chování	57
12.1.2 Domácí práce a role v rodině	57
12.1.3 Typy zaměstnání	57
13. ZÁVĚR.....	59
14. Seznam použité literatury.....	61

15. Přílohy.....	63
15.1 Ukázka č. 1 ilustrace prvouky Albra	63
15.2 Ukázka č. 2 ilustrace prvouky Albra	63
15.3 Ukázka ilustrace prvouky Nová škola	64
15.4 Ukázka ilustrace prvouky Prodos.....	64
15.5 Ukázka č. 1 ilustrace prvouky Fortuna.....	65
15.6 Ukázka č. 2 ilustrace prvouky Fortuna.....	65

2. Úvod

V poslední době si stále častěji všímám jednání lidí k sobě navzájem, a to hlavně žen vůči mužům a mužů vůči ženám. Pozoruji, jaké jsou jim přisouzeny role podmíněné jejich biologickým pohlavím, jestli to má vliv na vzájemnou komunikaci a vztahy nebo zda jim jedinci podléhají v prezentování se či mínění o sobě samých vůči společnosti. Genderové stereotypy hluboce zakořeněné v mnohých z nás se opravdu projevují a dnes a denně upoutávají mou pozornost.

Toto je důvod, proč jsem si zvolila oblast genderových studií pro svou bakalářskou práci. Když jsem loni ukončovala studium na Vyšší odborné škole Jabok, má absolventská práce se týkala zkoumání genderových stereotypů v časopisech určených dospělým ženám a mužům. Vybrané časopisy se prezentovaly jako průvodci a pomocníci pro moderní mladé lidi. Pod slovem moderní si mimo jiné představuji i určité překonání zastaralých vzorců chování a povznesení se nad nimi. Opak byl však pravdou. Místo avantgardního stylu, na kterém si magazíny zakládaly, byly přeplněné ubohými a zjednodušenými představami o tom, jak by se měli správně chovat jejich čtenáři/ky. Články v časopisech byly často postaveny právě na zastaralých klišé o typickém maskulinním a femininním chování a vzhledu.

Letos se chci dostat blíže ke kořenům vývoje pohlavních rolí, které jsou nám společností určeny z většiny už před narozením. To je důvod, který mě vede k sepsání bakalářské práce na toto téma. Genderové stereotypy totiž nejsou jen záležitostí dospělých, ale i dětí. Dětství je doba, ve které všechno začíná. Dítě se učí tím, co vidí, slyší. Učí se tím, v čem žije a jaké lidi má kolem sebe.

Tato bakalářská práce se bude věnovat tomu, v jaké míře se stereotypy založené na pohlaví, předsudky a vzorce chování vyskytují v českých školních učebnicích Prvouky pro první ročník základních škol. Děti v tomto věku jsou velmi citlivé na okolí a samy ještě nemají vytvořené názory. Jsou většinou odkázány na okolí, které na ně působí. Podle toho mohou utvářet svou osobnost. Je proto důležité ukazovat jim správnou cestu, a sice vést je k toleranci a svobodnému rozhodování bez ostychu a strachu z ponížení nebo odmítnutí.

Bakalářská práce se skládá ze dvou hlavních částí – z teoretické a z praktické. Teoretická část v sobě zahrnuje genderový slovník a dále je stručným seznámením se s genderovou problematikou. Obsahuje i výčet několika nejvýznamnějších teorií včetně jejich představitelů. Teorie se týkají vývoje pohlavní identifikace a genderových rolí, které nám mohou pomoci k lepšímu pochopení dítěte v tomto věku, jeho přemýšlení a chápání okolního světa. V teoretické části se zabýváme i genderovou socializací a stereotypy, kterými se společnost řídí ve výchově svých potomků.

Praktická část je zaměřena na obsahovou analýzu zvolených učebnic. Každou zkoumanou Prvouku nejprve stručně popíšeme a seznámíme čtenáře/ky s jejím obsahem. Poté se zaměříme na hledání genderových stereotypů. Budeme se zajímat hlavně o vzorce chování a pracovní segregaci podléhající tradičním maskulinním a femininním rysům. Oblastí našeho zájmu jsou tedy hlavně obrázky a texty poukazující na lidské jedince a vztahy mezi nimi. Cílem práce není pouze vyhledávání a kritika nalezených stereotypů, ale také všimání si odchylek od těchto šablon. Pokud budou v učebnici znaky odpoutávající se od tradičních rodových předpokladů, zaměříme v práci pozornost i na ně.

Výsledkem bude souhrn nalezených stereotypů, a to v závěrečné části. Zde porovnáme učebnice, zhodnotíme jejich obsah z této perspektivy a pokusíme se pro děti vybrat tu nejvhodnější a nejméně postavenou na tradičních představách o maskulinitě a femininitě.

3. Definice a vymezení základních pojmů

3.1 Gender

„Pojem označující nikoli biologické, ale sociální aspekty pohlaví. Pohlaví člověka je dáno biologicky, ale pokud jde o sociální chování, lidé se nerodí jako muži a ženy, ale musí se naučit jako muži a ženy jednat“.
(Jandourek, *Sociologický slovník*, str. 90)

3.2 Genderové role

„Soubor určitých pravidel, která jsou většinou nepsané a neformální, a předepisují určité typy chování pouze ženám a jiné pouze mužům“.
(Reprezentace žen v médiích, 2002, str. 17)

3.3 Femininita

„Kategorie identity, která se vztahuje k sociálním a kulturním charakteristikám ženské existence. Jedná se o diskurzivně performativní konstrukci, která popisuje a kontroluje kulturní významy ženství. Femininitu je třeba chápat jako kulturně regulované chování ženy, které je pokládáno za společensky přiměřené“.
(Barker, 2006, str. 52)

3.4 Maskulinita

„Charakteristická forma chování očekávaná v dané kultuře od mužů. Psychologické a kulturní představy spojované obvykle s mužským pohlavím, které však nejsou biologickým pohlavím deterministicky určeny“.
(Jandourek, 2001, str. 151)

3.5 Stereotyp

„Názorná, ale jednoduchá reprezentace, která redukuje jedince na soubor přehnaných, většinou negativních povahových rysů, a je tedy

formou reprezentace, která na základě moci určuje podstatu druhých lidí (esencializuje je)“ (Barker, 2006, str. 180)

3.6 *Instrumentální rodinná role*

„Soustřeďuje v sobě vedoucí a rozhodovací pravomoci. Vykonává ji ten z partnerů, který rodinu ekonomicky zajišťuje, tedy tradičně manžel – otec“ (Renzetti, Curran, 2003, str. 214)

3.7 *Expresivní rodinná role*

Představuje ji většinou manželka – matka a znamená to především angažovanost v domácích pracích, péči o děti, uspokojení citových potřeb rodinných příslušníků. (Renzetti, Curran, 2003)

3.8 *Pohlavní identita*

Pohlavní identita vyjadřuje subjektivně vnímaný pocit sounáležitosti či naopak rozporu s vlastním tělem, s jeho primárními a sekundárními pohlavními znaky, i s jeho sociální rolí. Má kognitivní i emocionální složku, odráží se jak v myšlení, cítění tak i v chování jedince včetně jeho profese, zájmů, společenských vztahů. (Procházka, 2004)

3.9 *Pohlaví biologické, sociální a psychické*

Koncept biologického pohlaví odkazuje k přirozeným vlastnostem muže a ženy, které jsou odvozeny z biologických charakteristik těla, jako jsou hormony, genitálie a reprodukční ústrojí. (Baker, 2006)

V kontrastu k pojmu pohlaví jakožto biologické tělesné formaci stojí sociální pohlaví, které je konstruováno diskursem a zejména normami chování, které tento diskurs produkuje (např. něžné pohlaví atd.). (Procházka, 1996)

Psychické pohlaví pak vyjadřuje skutečnost, zda se člověk cítí být mužem nebo ženou. (Procházka, 2004)

3.10 Genderová socializace

Socializace je proces postupného začleňování člověka do společnosti. (Jandourek, 2001, str. 220) Prostřednictvím genderové socializace si lidé potom předávají a vstřebávají genderově společenské hodnoty a normy. Znamená to, že chlapci se učí být chlapci (muži) a dívky se učí být dívkami (ženami). (Renzetti, Curran, 2003)

4. Vývoj pohlavní identity

K uvědomění si dítěte, zda je chlapec nebo dívka, nedochází ihned po narození. Většinou trvá několik let, než se natrvalo ujistí o tom, ke kterému pohlaví patří. Kohlbergovy studie ukazují, že dítě svou vlastní pohlavní identitu vytváří v řadě na sebe navazujících period. Ke své subjektivní pohlavní skutečnosti dospívá dítě ve věku 6 let, tedy zhruba začátkem povinné školní docházky. Tento předpoklad potvrdil výzkum, který v roce 1973 provedl H. Danhauer na dětech od dvou do pěti let, navštěvujících jesle a mateřské školy. Ukázalo se, že průběh uvědomování si své pohlavní identity se děje ve čtyřech fázích:

- V první fázi dítě zjistí, že existují dvě různá pohlaví.
- Ve druhé fázi začíná správně zařazovat své pohlaví, pokud má k tomu názorné pomůcky (např. obrázky).
- Na třetí úroveň připadá jazykové rozlišení. Dítě si je schopno uvědomit, že „on“ je chlapec a „ona“ je dívka.
- Poslední stupeň znamená pochopení konstantnosti svého pohlaví. Dítě v tomto stadiu porozumí skutečnosti, že jeho pohlaví mu navždy zůstane.

Poslední, čtvrté období se pak dovršuje právě koncem předškolního a začátkem školního věku dítěte. (Harmut, 2006)

Podle toho, zda je dítě chlapec či dívka, se k němu nejen rodiče, ale i ostatní lidé, kteří se s ním dostanou do kontaktu, chovají určitým způsobem. Dítě si takto tvoří představy o tom, jak by měl vypadat typicky „maskulinní muž či feminní žena“. (Renzetti, Curran, 2003, str. 20) To, jak se dítě učí rolím odlišující od sebe muže a ženy, nazýváme genderová socializace.

5. Úvod do genderové problematiky

Problematika mezilidských vztahů stojí v popředí zájmu nejen psychologie a jí podobných oborů, ale také našeho běžného života, a to již od samých počátků lidstva. Je více než jasné, že nás toto téma bude provázet i v budoucnu. Lidé nejsou bezchybní, ale podle toho, co nám zůstalo v pamětech a v čem se minulost liší od přítomnosti, víme, že se omyly snažíme napravit a chyby řešit. Pokud se podíváme do historie naší západní společnosti, zjistíme, že postavení ženy nebylo vždy přímo úměrné mužskému (v některých kulturách, jak víme, to platí podnes). Tato skutečnost se týkala téměř všech oblastí života. Od osobního rozhodování až po volební právo. Je tomu teprve pár desítek let, co se široká veřejnost začala zamýšlet nad tím, jak dosáhnout vyrovnaného soužití obou pohlaví ve všech sférách.

Dnes již existuje mnoho feministických skupin a rovnost žen a mužů se dostává do povědomí čím dál více lidem. Stává se normou, že si ženské pokolení již nenechá mužem mluvit do života a zároveň se nenechává od muže vykořisťovat. Stejně tak i muži dosáhli větší svobody v rozhodování. Například se častěji než dříve setkáváme s otcovskou mateřskou dovolenou. Stále ale nemůžeme říci, že jsme překonali všechny předsudky, stereotypy a postoje, které v naší společnosti, co se týče pohlaví, panují.

Téměř každý den se potýkáme s různými druhy jednání a postojů, postavených na základně biologických odlišností. Buďto se k nám ostatní chovají a používají styl komunikace podléhající tomu, jestli jsme žena nebo muž, nebo my sami jsme aktéry těchto procesů a automaticky naprogramujeme své jednání podle pohlaví toho druhého, se kterým přijdeme do kontaktu.

6. Přístupy a teorie vývoje pohlavní identity

V průběhu let přichází psychologové na nové teorie o příčinách a vzniku pohlavních rozdílů u chlapců a dívek. Abychom lépe pochopili odlišnosti v chování, oblékání a zájmech obou pohlaví, seznámme se nejprve s hlavními představiteli těchto teorií.

6.1 Teorie vycházející z psychoanalýzy

Psychoanalytické teorie tvrdí, že vznik pohlavních rozdílů dítěte probíhá nevědomými pohnutky a napodobováním chování rodičů stejného pohlaví, které se uskutečňuje bezděčně. Uvádí se, že se chlapci a dívky zhruba do čtyř let věku psychicky vyvíjejí podobně. Nástupem pátého roku však začínají bezděčně jednat podle genderově určených rolí, které vidí na chování svých rodičů nebo jiných dospělých osob. (Renzetti, Curran, 2003)

Podívejme se nyní na psychoanalytickou teorii nejproslulejšího autora Sigmunda Freuda.

6.1.1 Psychoanalytická teorie S. Freuda a Oidipův a Elekťřin komplex

Snad nejznámější osobností v oblasti psychoanalýzy je Sigmund Freud. Tento rakouský lékař uvádí několik stádií osobnostního vývoje dítěte. První dvě stádia se nazývají orální a anální a končí třetím rokem života. V této době děti ještě nerozlišují své chování. To se mění nástupem onoho čtvrtého roku, kdy si děti začínají uvědomovat své genitálie a jejich rozdělení – nastupuje období falické. Zde dochází k Oidipovskému či Elekťřinu komplexu, kdy syn miluje matku a nenávidí otce a naopak – dívka je zamilována do otce a matku považuje za konkurenci. Ann Oakleyová mluví o tom, že podle Freuda dívky v tomto věku závidí chlapcům a otci penis a žijí v domnění, že byly vykastrovány, že jim bylo něco upřeno. Později se dívčí touha po penisu přenáší na touhu po dítěti. Chlapecká zamilovanost k matce po nějaké době opadá z důvodu obavy z kastrace jeho pohlavního údu ze strany otce,

jenž se mu za toto chce pomstít. Zatímco v průběhu orálního a análního stádia vývoje se dívka chová maskulinně, neboť neví, že jí něco „chybí“, po tomto stádiu se začíná formovat její feminita, kterou si kompenzuje nepřítomnost maskulinity. Ženskost se pak vyznačuje pasivitou, masochismem a narcismem – jeho vznik jako kompenzace absence penisu. Pasivita se chápe jako slabší pohlavní touha na rozdíl od muže, masochismus vychází z toho, že žena při pohlavním aktu neprožívá potěšení, ale masochistickou bolest a reprodukčního cíle je možno dosáhnout i bez jakékoliv aktivity ze strany ženy. (Oakleyová, 2000) Narcismus je spojován s větší potřebou být milována, než milovat a více si cenit své přitažlivosti. (Renzetti, Curran, 2003)

Podle Freudovské psychoanalýzy je muž nadřazen ženě a malé děvčátko podle ní přijímá jako samozřejmost svou anatomickou podřízenost vůči chlapci. Sexualita je potom určována jako výhradně maskulinní rys. Psychoanalytická teorie je podle Oakleyové napadnutelná ze všech stran a stává se často terčem kritiky. (Oakleyová, 2000)

Mnohé z uvedených sporných předpokladů Freudovi žáci (např. Sullivan, Horneyová, Fromm) přepracovali ve významných neanalytických teoriích. Neopsychoanalyticky orientovaní autoři kladou oproti Freudovi mnohem větší důraz na vlivy socio-kulturní (i jejich pozitivní aspekty), rozšiřují rozsah předpokládaných základních potřeb dítěte (u Sullivana např. zejména potřebu bezpečí a uspokojení v sociálních vztazích) a věnují značnou pozornost vědomým poznávacím a integrativním dějům (racionální funkce ega). (Langmeier, Krejčířová, 2007)

6.2 Teorie sociálního učení

Tyto teorie vycházejí z psychologického směru zvaného behaviorismus, což předpokládá, že jsou empiricky vysvětlitelné na základě pozorování a analýzy určitého chování. (Renzetti, Curran, 2003) Hlavní principy spadající do teorie sociálního učení jsou posilování a modelování.

6.2.1 Teorie posilování

Teorie posilování nebo také utvrzování je postavena na principu odměn a trestů, kterých se dětem dostává za žádoucí nebo nežádoucí chování. Pokud se dítě bude chovat způsobem, který rodiče ocení, je pravděpodobné, že se toto chování bude v budoucnosti opakovat. Naopak, setká-li se dítě s nesouhlasem či nelibostí svých rodičů vůči jeho jednání, pravděpodobnost opakování se zmenšuje. „Konkrétně tedy teorie sociálního učení říká, že děti získávají jim odpovídající genderové identity proto, že jsou odměňovány za chování odpovídající jejich genderu a trestány za chování, které je s ním v rozporu.“ (Curran, Renzetti, 2003, str. 99) Pokud se dítě bude chovat podle pravidel shodujících se s jeho pohlavím, očekává se od jeho rodičů pochvala, odměna. Pokud si dítě vybere druhou variantu, následuje trest. U chlapců se potom trestů dostává častěji než dívkám. Pokud si děvčátko bude hrát s autíčkem, určitě to u dospělých nespustí takový rozruch, jako když uvidí, že si jejich syn hraje s panenkami.

Harmut Karsten (2006) uvádí zásady, které k Teorii sociálního učení náleží. První tezí je očekávání rozdílného chování u chlapců a dívek již v útlém dětství. Pro představu – od chlapců se očekávají vlastnosti jako je odvaha, neústupnost, samostatnost. Pro dívky platí něžnost, poddajnost a přizpůsobivost. Za druhé, rodiče, příbuzní a další osoby se chovají jinak k holčičkám, jinak k chlapcům. K děvčátku jsou dospělí něžnější, přítulnější a citlivější než ke chlapcům, které vychovávají k tvrdosti, neústupnosti a nebojácnosti. Slzy se také více tolerují dívkám nežli chlapcům. V posledku, samotné chování blízkých dospělých osob vede děti k utváření vlastního chování. (Harmut, 2006) Pokud má chlapec před sebou dennodenně vzor otce, který je hlavou rodiny a o všem rozhoduje, může to v něm samotném probouzet takovéto tendence. Dcera bude mít v rodině poslušnou a ústupnou roli, jakou zaujímá její matka.

Jiné výzkumy ale ukazují slabé stránky této teorie. Musíme brát v potaz, že příčiny určitého chování nemusí být pouze výchovným počínáním. Podle Dannhauerova výzkumu konaného v roce 1973 v Berlíně si děti již ve věku dvou let vybírají hračky typické pro jejich pohlaví. Přitom v těchto letech ještě dítě nemá jistotu o tom, zda je

chlapec nebo dívka a nerozeznává pohlavní odlišnosti. Při výzkumu došlo ke zjištění, že 70% sledovaných dvouletých chlapců si vybralo jako hračku traktor a pouhých 7% chlapců se rozhodlo pro panenku. Podobně to vypadalo i u děvčat ve věku dvou a půl roku. Přibližně 60% děvčátek si vybralo panenku a 30% sáhlo po traktoru. (Harmut, 2006)

6.2.2 Princip modelování - Imitační teorie vývoje pohlavní identity

Teorie imitace tvrdí, že dítě vytváří svou osobnost na základě napodobování a přejímání vlastností svých vzorů. K vývoji pohlavních rozdílů u člověka dochází prostřednictvím pozorování a následného napodobování činností, rysů a vzorců chování jiné osoby. Většinou dítě napodobuje takové chování, které jedinci přináší odměnu, úspěch a uznání. Dítě si také většinou jako své vzory vybírá starší osoby, např. rodiče, starší sourozence nebo učitele. Podle pohlaví potom zaujímají otcové vzory pro syny, zatímco dcery si vybírají za příklady své matky. Předpokládá se, že dítě napodobuje staršího příslušníka stejného pohlaví i kvůli tomu, že s ním tráví více času než s pohlavím opačným, přičemž nejsilněji se napodobování u dětí ukazuje kolem šestého roku života.

Otázkou zůstává, proč chlapci, kteří se dříve než dívky utvrdí ve své identitě, imitují spíš své otce a příslušníky mužského pohlaví, i když do šesti let věku tráví čas převážně s matkou. Napodobování chlapců pouze mužského vzoru a ženského vzoru jen děvčaty také není potvrzeno, právě naopak – děti mají sklony přejímat chování po vzoru obou pohlaví. Imitační teorii můžeme tedy používat jen v kombinaci s jinými teoriemi, nikoliv jako jedinou možnost. (Harmut, 2006)

6.3 Kognitivní teorie

Kognitivněvývojové teorie vycházejí z myšlenky, že se lidé chovají rozdílně na základě pohlaví díky zařazení sebe samých mezi muže nebo ženu. Čím

více se dítě sociálně adaptuje, tím více poznává difference mezi jednotlivými pohlavími a začíná se chovat podle vzorců pro pohlaví, které mu náleží. Stejně tak dokáže zařadit i ostatní osoby a vytváří si předpoklady pro jednání sebe i druhých. Jako pomůcky mu mohou sloužit například oblečení, délka vlasů, hlas, tedy znaky odlišující ženy od mužů. (Harmut, 2006) Nejvýznamnějšími představiteli kognitivní teorie jsou Jean Piaget a Lawrence Kohlberg. Na poli genderové problematiky se socializačním vývojem zabývá psycholožka Sandra Lipsitz Bem. Shrňme si nyní hlavní body jejích myšlenek.

6.3.1 Optická skla kultury podle Sandry Lipsitz Bem

Bem mluví o „Optických sklech kultury“. Děti se již od svého narození učí genderovým rolím díky rozlišování kultury na mužské a ženské pohlaví. Je to zřejmé i malým dětem, které, když vidí jiné dítě v růžových šatičkách, automaticky mu přisoudí roli děvčátka. Pak je i jasné, že děti takto budou rozlišovat i hračky na typicky „holčičí“ a „chlapecké“. Jde o předpoklady, nepsané zákony, které jedinci říkají, jak se má chovat, vypadat, uvažovat a cítit. Tyto předpoklady skrytě přestupují z generace na generaci, tzv. „optická skla“. Skryté významy dítě vidí v mnoha činnostech svých rodičů i společnosti. Např. při „typicky“ feminní činnosti – uklízení – dítě vidí matku, nikoliv otce. Bem tyto aspekty označuje jako genderová metasdělení. Jsou to nějaké instrukce, které nám ukazují, co je důležité a významné. Osoby, které přijímají tyto signály, ale nejsou podle Bem pouze pasivními příjemci, nýbrž se sami aktivně podílejí na tomto procesu a vzorce vyhledávají. V dospělosti už se člověk dobrovolně podřizuje vzorcům a posuzuje podle nich druhé. Znaky a vzory, které osoba přijímá a personifikuje se podle nich, tudíž nejsou biologické, nýbrž sociokulturní, vytvořené společností. Ve společnosti se ruku v ruce s tím vyznačuje i androcentrismus. Děti se učí nejen rozlišovat ženy a muže, ale také chápat muže jako hodnotnější, jako určitou normu, od které se odvíjí pojetí ženy. Jak těmto stereotypům zabránit? Bem konstatuje, že jde o velmi složitý proces, i když se může zdát prostým. Společnost se musí zasadit o „úplnou proměnu kulturního vědomí, s nímž podobné pojmy zcela zmizí z kultury i duševních struktur

jednotlivce“ (Sandra Lipsitz Bem v Renzetti, Curran, 2003, str. 106) Podle Bem bychom měli začít u rodiny, která se bude snažit svému dítěti zajistit co možná největší oddálení vrůstání dítěte do tradičních rodových rolí a představ a spolu s tím vysvětlovat, že jedinými rozdíly mezi feminitou a maskulinitou jsou rozdíly biologické (tzn. anatomické a reprodukční). (Bem, 1993)

Myslím ale, že nelze vidět genderové rozdíly pouze z negativních stránek, a snažit se je úplně odstranit. Tato myšlenka se zdá být přinejmenším dlouhodobá a velice nepravděpodobná, protože genderové rozdíly jsou v nás hluboce zabudovány a projevují se tehdy, když si je neuvědomujeme, ale i tehdy, když se jim snažíme vyhýbat. Existuje mnoho pozitivních aspektů genderových rozdílů, kterých se většina z nás určitě ani vzdát nechce. Podle mého názoru by se spíše, než odstraňování rodových rolí, měla pěstovat tolerance u všech lidí, díky které i ti, kteří svým chováním a názory vybočují z daných vzorců, budou integrováni stejnou měrou jako všichni ostatní. Rozvíjení pochopení i pro ty, které neláká zařadit se do většiny, bude jistě efektivnější nežli odstranění všech rozdílností, které z nás dělají muže a ženy.

7. Genderová socializace

Pojem muž a žena v sobě nenese pouze biologické vymezení, naopak významy těchto dvou slov mohou o našem životě rozhodovat víc, než se domníváme. Biologické pohlaví funguje jako základ pro určitou kulturní kategorii. Na tomto podkladě jsou vytvářeny předpoklady, které lidé přijímají za obecně platný fakt. Nezáleží přitom na jednotlivci, nýbrž na určité kategorii. Navzdory tomu, že každý člověk je univerzální a nemusí mít s obecnými představami nic společného, jsou mu přiřazeny šablonovité vlastnosti a vzorce chování nezávisle na tom, zda tak opravdu jedná. (Renzetti, Curran, 2003)

7.1 *Vrůstání do rolí*

Při výchově dětí téměř všichni rodiče západních civilizací dbají na to, aby se jejich potomek správně vžil do své rodové role, která se od něj společností očekává. Toto směřování se promítá ve vizuálních a behaviorálních principech, jež si děti osvojují. Vizuální principy jsou na první pohled očividné a rozlišují dívky a chlapce, které často v raném věku, pokud jsou oblečeni, můžeme rozeznat jen stěží. Holčičkám se nechávají narůst dlouhé vlasy, již v raném dětství jsou jim propichovány ušní boltce a dávány náušnice, nosí růžové oblečky. Chlapcům se většinou vlasy ostříhají nakrátko a jsou oblečeni do modrého oděvu. Růžová znamená roztomilost, modrá mužnost – již z toho lze rozpoznat, co se po dětech vyžaduje. Vždy tomu tak přitom nebylo, Rhode říká, že ještě na počátku 20. Století byly v euro-americké společnosti naopak dívky oblékány do modré, neboť byla spojována s jemností a chlapci do růžové, protože znamenala mužnost. (Rhode, 1997) Pořád jde ale spíše o vlastnosti, které mají barvy prezentovat (Renzetti, Curran, 2003), tzn., že ženy vždy byly spojovány s něžností a křehkostí, zatímco muži se sílou a statečností, a to se od nich také očekává. Polarizované příděly dívkám i chlapcům nacházíme i v chování. Dívky si mají hrát s panenkami, chlapci s autíčky. Dívky při hře jako maminky vaří, chlapci sestavují stavebnice. Rodič při hře více stimuluje dítě stejného pohlaví, tj. otec syna a matka dceru.

7.1.1 Mužské a ženské kulturní atributy

Jak jsem již poznamenala, většinou se po dítěti vědomě i nevědomě vyžaduje, aby se choval podle toho, jestli je mužského nebo ženského pohlaví. Jaké jsou tedy hlavní rysy mužství a ženství?

Harmut Karsten mluví o stereotypch pohlavních rolí a představuje nejobecnější přehled těchto vlastností.

Typická žena je podle jeho slov potom:

Typický muž je:

bezmocná

agresivní

citově založená

autoritativní

emocionální

bojovný

empatická

ctižádostivý

závislá

nezávislý

parádnice

nesnadno zranitelný

něžná

neohrožený

poslušná

odolný

povolná

sebejistý

šarmantní

soutěživý

vyžadující ochranu

vůdce

jemná

statečný a smělý

nerozhodná atd.

zodpovědný atd.

a – muži nepláčou

Tyto znaky přitom mohou oběma pohlavím zjednodušit nebo ztížit různé situace v životě, např. kariéru, přístup do určitých skupin apod. Z uvedených znaků můžeme také vidět, že jde většinou o protikladné vlastnosti a po hlubším zamyšlení zjistíme, že tyto předeepsané role vážně fungují, i když často samy o sobě nejsou postaveny na žádném logickém podkladu. Když se podíváme na příklad parádnice, tedy ženy, která dbá o svůj vzhled, aby se zalíbila ostatním (mužům nebo ženám), jde u ní o „normální“ femininní vlastnost, nad kterou se nikdo nepozastaví. Muži, kteří se v této zálibě ženám přibližují, jsou ale často považováni za „šampóny“ a zženštilé – slovo výhradně používané v negativním smyslu. U muže se pak naopak pokládá za evidentní, že žije svou manželku i děti a zodpovědně nese post hlavu rodiny. Když si manželé role vymění, často to pro ostatní znamená, že se děje něco divného a zaujme je to více než v prvním případě.

Předpokládané, ačkoli logicky nezdůvodnitelné vlastnosti pro muže a pro ženy se zrcadlí i v nabídce a poptávce na trhu práce. Podívejme se na pohlavní segregaci v tomto směru.

7.1.2 Profesionální role

Navzdory dnešní rozmanitosti v nabídce pracovních míst a emancipaci žen co do vážnosti postavení v povolání stále přetrvávají ve společnosti zkrslé představy o tom, jaké práce má vykonávat žena a jaké muž. Tyto představy mají samozřejmě svá opodstatnění. Celá historie nám ukazuje, že názory muže byly pokládány za hodnotnější a na ženy se v tomto ohledu nebral příliš zřetel. Žena byla odkázána na muže nejen ve „svatosti“ jeho slov, ale v celém jejím životě. Nejdůležitější bylo, aby se dobře provdala, porodila děti a starala se o rodinu. Žena byla doma se svými domácími pracemi, muž pracoval mimo domov a po večerech mohl trávit čas s přáteli v hostincích. Od ženy se také očekávalo, že bude ozdobou a okrasou. Měla pečovat o svůj fyzický vzhled a přemýšlení se jí nikdo nedoprošoval. To byla totiž práce pro muže. Povinností žen bylo hlavně stát vedle muže (nebo za ním) a starat se o něj, zatímco on byl ve společnosti někým váženým. Ženská práce byla většinou druhotnou ve vztahu k práci mužské.

Mezi typicky ženské práce patří takové, které nevyžadují tolik přemýšlení, fyzické námahy, samostatnosti a zodpovědnosti. Zároveň je velkou výhodou, když žena splňuje požadavky fyzické krásy. Mezi atributy zaměstnání, které vykonávají muži, patří zejména moc a kontrola. Tato segregace má plno nevýhod pro

obě pohlaví, protože ačkoliv se ženy nyní čím dál více prosazují i v typech zaměstnání typických pro muže, počet mužů nastupujících do typicky ženských zaměstnání se zvyšuje jen velmi pomalu. (Renzetti, Curran, 2003) Ideálním příkladem, který tyto řádky vystihuje, jsou zaměstnanci leteckých společností. V kokpitu sedí jako piloti výhradně muži. Jejich práce obnáší vysokou kvalifikaci, zodpovědnost a samostatnost. Piloty a cestující obskakují letušky, které vyjma jazyků a základních gastronomických vědomostí mají za úkol vypadat co možná nejlépe, chovat se mile, být příjemné a ochotné.

Co se týče typů povolání, které vykonávají častěji muži a které ženy, Renzetti a Curran odkazují na výzkum prováděný v roce 1998 ve Washingtonu Ministerstvem práce, který přichází s nejčastějšími druhy zaměstnání pro muže a pro ženy. Muži se nejhojněji uplatňují v pozicích jako je inženýr, vedoucí či majitel obchodu, řidič nákladního vozu, stavební dělník, mechanik či opravář motorových vozidel nebo v odvětví bezpečnostních služeb (policista, detektiv, ostraha). Nejčastější povolání u žen je učitelka (zajímavé je, že se tato funkce netýká vysokoškolských a univerzitních profesorek), sekretářka, prodavačka, zdravotní sestra či kancelářská úřednice. Z deseti uvedených povolání se u mužů i u žen společně vyskytuje pouze majitel/ka obchodu. Procentuální zastoupení u žen je ale pouhých 39,7%, kdežto u mužů celých 60,3%. (Renzetti, Curran, 2003)

Tyto údaje potvrzují předchozí text, který hovoří o tom, že mužská práce obnáší větší zodpovědnost, zatímco zaměstnání žen je spíše povahy nápomocné a fyzicky i intelektuálně nenáročné.

7.2 Umělci a umělkyně

Pokud bychom se vrátili do historie, zjistíme, že bylo téměř nemožné, aby dívky studovaly nějakou akademii či je přijal mistr do svého učení. Tyto kvality se pojily pouze s muži. Důsledky takového vyloučení jsou nicméně patrné dodnes. Navzdory tomu, že ženám je již zpřístupněno umělecké vzdělávání, stále se setkávají s menší podporou než jejich mužští kolegové. Autorkám pozoruhodných děl se nedostává takového ohlasu jako autorům tím, že se o nich spíše mlčí. Často se i v dnešní moderní společnosti těžko dohledáváme významných žen v uznávaných příručkách a encyklopediích. (Docekal, 2007)

Hrnčířství, tkaní či vyšívání jakožto práce snáze přístupná ženám byly z oblasti umění vyškrtuty. V případě architektury jako užitého umění se tak ale neděje. (Docekal, 2007) Jaké názory pak zastává již popisovaný Sigmund Freud? Tento

psychoanalytik třídění umění nezpochybňoval, namísto toho kladl za fakt, že tyto techniky mohou mít svůj původ v nevědomém studu ženy, která tím zakrývá „nedostatek pohlavního údu“. Hned na to dodává, že pletení, tkaní apod. u žen jsou snahou o skromné napodobování. Freud prosazuje myšlenku, že ženy přispěly ke kulturním objevům velice málo. (Freud, 1997)

Ženy, které se nějakým způsobem snaží prosadit v umění, se podle mnoha psychoanalytiků hovoří jako o více „mužských“. To znamená, že není ani celá žena, ale ani úplný muž. Pokud se podle tradičního pojetí žena má stát umělkyní, filosofkou, spisovatelkou apod., musí vystoupit z ženského světa a pomužštit se. (Docekal, 2007)

7.3 Výhody vs. nevýhody tradičního pojetí rolí

Slova jako emancipace či znevýhodňování řadí mnoho lidí mezi záležitost žen. Kvůli patriarchálnímu uspořádání společnosti v historii (a v mnoha státech i v současnosti), ve které převážně muži těžili na úkor žen, nám může přijít, že mužů se emancipace ani diskriminace netýká. Tradiční chápání maskulinity a femininity má však negativní (ale i pozitivní) dopady na obě pohlaví. Většina z nás se například nepozastaví nad tím, když uvidí ženu v sukni. Pohoršení ale přijde v momentě, když se v tomto druhu oblečení objeví muž. Co se týče oblečení, mají jistě ženy větší svobodu ve výběru a rozhodování. Řekněme si nyní, jaké důsledky má tradiční pojetí rolí v rodině.

Expresivní rodinnou roli zaujímá tradičně žena. Jejími povinnostmi je zejména péče o děti. Myslí se tím hlavně práce jako přebalování, koupání a krmení. Muži tráví s dětmi již méně času, neboť zabezpečují rodinu mimo domov. Z práce se vrací často až v pozdních hodinách a nemají už tolik prostoru věnovat se potomkům. Rodičovská dovolená otců je stále vzácným jevem. Každá z těchto úloh s sebou nese, jak následně uvidíme, nějaká pozitiva i negativa. Žena – matka má výhodu v tom, že může pozorovat, jak děti rostou, může se na jejich vývoji podílet a s nimi vytvořit blízké vztahy. Na druhou stranu ale díky své pozici přichází určitou o nezávislost, neboť péče o dítě vyžaduje flexibilitu a okamžité plnění. Při domácích pracích žena také přichází o možnost kariéry a profesního úspěchu, neboť se nemůže plně věnovat sama sobě a svým zájmům. Pro otce nastává opačný problém – i když má možnost rozvíjet svůj profesní talent a uspokojovat kariérní potřeby, obětuje tím velké množství času stráveného s rodinou a prohloubit vztahy s dětmi. (Renzetti, Curran, 2003)

8. Výchova v rodině

V dnešní době je již pojem gender ve slovníku většiny lidí zaběhnutý. Ženy i muži si uvědomují a podporují rovnost mezi partnery v osobním i profesním životě. Často se však s touto představou setkáváme jen v teorii. Praktický život s sebou stále nese znaky genderových stereotypů v nejrůznějších variantách. Pojďme se nyní podívat, jak vypadá typická výchova dětí v západním světě.

8.1 Rozdílné způsoby chování rodičů k dětem

Když manželé čekají nový přírůstek do rodiny, bývají plni nedočkavosti, zda se jim narodí chlapec nebo dívka. Často již v těhotenství začíná celý proces genderové socializace. Pokud má přijít na svět holčička, oblečení vybíráme světlé, pro chlapečka spíše v barvách tmavých. Fyziologické proporce, intenzita tělesné aktivity, míra bdělosti nebo množství vlasů se u novorozenců spíše překrývají, než aby je od sebe odlišovali. K tomu, aby se zabránilo mýlce ohledně pohlaví miminka, používají rodiče velké množství pomůcek. Když se potom dítě narodí, všichni blízcí mají tendence reagovat na dítě odlišně, podmíněně jeho pohlaví. (Renzetti, Curran, 2003)

Nejsou to pouhé domněnky, že lidé určují dětem vlastnosti v závislosti na biologickém pohlaví. Harmut Karsten mluví o experimentu, ve kterém dospělí popisovali, jak se jim jeví vybraní novorozenci. „Nezávisle na skutečném pohlaví byli údajní chlapci posuzováni jako velcí, silní a aktivní, zatímco údajná děvčata jako malá, milá a pěkná!“ (Harmut, 2006, str. 49) Při jiném pokusu bylo jedno a totéž devítiměsíční dítě ukázáno pokusným osobám ve čtyřech různých situacích. Pokusné osoby ho posuzovaly ve stejných situacích zcela jiným způsobem jako chlapečka a jako holčičku. Když dítě křičelo jako holčička, lidé si mysleli, že je úzkostná nebo vylekaná. Pokud ale křičel chlapec, tak se podle nich vztekal. Pro domnělého chlapce potom zaznívaly atributy jako statečný, aktivní, agresivní apod., zatímco u domnělé holčičky převažovala slova jako hodná, křehká, pasivní, slabá. (Harmut, 2006)

Pokud rodiče vyvozují odlišné závěry o chování svých dětí podle pohlaví, dá se předpokládat, že podmínka – dcera, syn – bude hrát důležitou úlohu také v přístupu rodičů k potomkům.

Výsledky experimentů provedené Karstenem Harmutem to potvrzují. Při sledování rodičů v přirozeném i experimentálním prostředí se zjistilo, že dcery jsou

svými rodiči mnohem více stimulovány distálně, tj. na dálku než synové, kterým se zase dostává větší stimulace proximální, tj. dotykové. S dcerkami tak otcové i matky komunikují skrz úsměvy a slova v hojnější míře a synům je věnována spíše pozornost ve smyslu dotyků a hlazení. Dále se prokázalo, že na křik dcer rodiče reagují konejšením a zvuky, kdežto syny vezmou raději do náruče či je houpají. Toto rozdílné chování rodičů potom mizí kolem druhého roku života dítěte. (Harmut, 2006)

8.2 Chlapecké a dívčí hračky

Při návštěvě dětského pokojíčku můžeme hned na první pohled rozpoznat, zda patří holčičce nebo chlapečkovi. Typicky dívčí pokoje překypují panenkami, hračkami souvisejícími s domácností (například miniaturní kuchyňské náčiní nebo čajový set), místnost nás upoutá růžovou barvou a „princeznovským“ vybavením. Ve chlapeckých pokojích převažuje modrá barva nad růžovou a spíše než panenky v nich najdeme autíčka, modely lodí a hračky spíše technického zaměření. Podle knihy Ženy – muži jsou chlapecké pokoje vybaveny dobrodružněji než dívčí, které jsou zase „milejší, krásnější, uklizenější“. (Harmut, 2006, str. 65) Podle Renzettiho a Currana se v pokojích jako jediné typy hraček společné oběma pohlavím našly jen hudební nástroje a knihy. (Renzetti, Curran, 2003) Z toho můžeme vyvodit, že hudba a četba je společná jak pohlaví mužskému, tak ženskému, na druhou stranu již s jistotou nevíme, jaký typ knížek se nacházel ve kterých pokojích.

Pokud ale prolistujeme dětskými reklamními katalogy, rozdíl v nabízených hračkách je do očí bijící. Např. v katalogích Lego, které nabízejí stavebnice, jsou samostatné oddíly pro dívky a chlapce určitých věkových kategorií. Oddíly pro dívky jsou plné obrázků květin, převažují světlé barvy a nabízeny jsou stavebnice domečků se zahrádkou, na které pracují postavičky prezentující maminku a tatínka.

Když se podíváme na internetové stránky www.lego.cz, dozvíme se, že stavebnice „LEGO Belville“, které má v logu růžovou barvu a žluté srdce, je určena „především pro hraní malým holčičkám. Podle reklamního spotu si „malé holčičky moc rády vymýšlí své vlastní báječné pohádky a hrají si s roztomilými princeznami a zvířátky z LEGO Belville. Zimní palác, Letní palác, Královské stáje, koníci, zajíčci, pejsci a další a další prostředí a kulisy, které každá správná princezna potřebuje. Budete se divit, co všechno Vaše malé princezny umí se stavebnicí LEGO Belville“. (www.lego.stavebnice-hracky.cz)

Hned pod holčičí růžovou nabídkou roztomilých hraček najdeme odkaz na roboty s názvem LEGO Bionicle, jejichž logo je černé s jakousi září uprostřed (na místě, kde se u dívčí varianty LEGA nacházelo srdce). Tyto hračky jsou s největší pravděpodobností pro chlapce, neboť definují roboty jako „hrdiny, válečníky a titány v boji“.

Existuje široká škála takovýchto reklamních katalogů a časopisů předepisující dětem, jaké hračky jsou pro ně nejlepší, a které jim dopředu říkají, jak mají vypadat a jednat. Málomnohým matkám a otcům potom nevadí skutečnost, když si jejich potomek vybere tu druhou možnost. Pokud si chce holčička hrát s autíčkem, rodiče jí to pravděpodobně zakáží nebo se jim to přinejmenším nelíbí. U chlapců rodičovská reakce vypadá podobně, možná ještě více zřetelně, pokud má zájem o panenky, protože jde o zženštilost. Děti jsou svým okolím nuceny zapadat do obecných kulturních vzorců, i když to nemusí vycházet z jejich přirozeného zájmu.

8.3 Vliv školy na psychiku dítěte

Po šestém roce věku nastává pro dítě velký sociální mezník – nástup do školy. První den ve škole je pro celou rodinu natolik významný, že bývá často ritualizován. Dítě je oblečeno do slavnostního oděvu, přičemž rodiče si celou událost chtějí zdokumentovat fotoaparátem či natočit na kameru. Po uvítání ve škole často následuje rodinný oběd v restauraci.

Škola dítěti mění osobní život, tzn., klade na něj větší nároky, učí jej zodpovědnosti, automaticky mění jeho sociální status. Zahájení školní docházky také předpokládá pro dítě splnění určitých požadavků. To by mělo být schopné diferencovat role osob, se kterými se stýká a zároveň se k nim podle toho umět chovat. Sociální připravenost je bezesporu jednou z nejdůležitějších podmínek pro nástup do školy. (Vágnerová, Psychologie školního dítěte, 1997)

8.3.1 Genderový vliv na prospěch žáka

Ještě před samým projevem chování či výkonu žáka mívá učitel tendence škatulkovat dítě do určitých vzorců podle pohlaví. Stejně tak, jak je tomu u rodičů, kteří diferencují svůj přístup k dcerám a synům již od počátku jejich života,

učitelé mohou jednat s dětmi na základě pohlaví dle toho, co od jakého pohlaví očekávají.

Obecně co do školního prospěchu žáka jsou to chlapci, kteří jsou méně úspěšní a hůře se adaptují na školu. Podle Vágnerové k tomu spějí dva důvody. Prvním je rozdíl daný genetikou, kdy jsou chlapci v tomto věku méně vyzrálí než dívky. Tato indispozice se projevuje v chování chlapců. Ti bývají „dráždivější, labilnější a snadněji unavitelní, nevydrží dostatečně dlouho pracovat. Jakmile se unaví, začnou vyrušovat. Mívají horší koncentraci pozornosti a proto se i hůře učí, následkem toho dosahují slabších výkonů a pochopitelně i horších známek.“ (Vágnerová, *Psychologie školního dítěte*, str. 35) Nároky školy, které dívky zvládají bez potíží, tak představují pro chlapce stres a mohou mít za následek i neurotické reakce. (Vágnerová, 1997)

Ve druhém případě se mluví o psychosociální diferenciaci, znevýhodňující jedno pohlaví. Z důvodu dané genetické opožděnosti klade učitel na chlapce nižší očekávání. Jde o sociální stereotyp, který automaticky znevýhodňuje mužské pohlaví i tam, kde se problém ještě neprojevuje. Učitel (ale i rodiče) předpokládá náročnější průběh studia a horší prospěch u chlapce, což může negativně ovlivnit i takové žáky, kteří by za jiných okolností dosáhli lepších výsledků.

Podobně je to i s chováním žáků. Od chlapců se očekává, že budou více zlobit, budou častěji neklidní, nesoustředění a budou ve větší míře porušovat školní normy. (Vágnerová, 1997) Zde můžeme mluvit o tzv. teorii nálepkování, kdy jsou na člověka uvrhnuty nějaké domněnky, ten se s nimi pak ztotožní a začne podle nich jednat. Děti v takovém případě nemohou plně uplatnit své schopnosti a nadání, neboť je jejich výkon a chování dopředu zgeneralizován na základě nějakých stereotypů.

Musíme ale brát v úvahu fakt, že chlapci již v předškolním věku jsou vedeni k agresivitě a aktivitě, zatímco dívky k pasivitě a tichosti. I to zapřičiňuje jejich budoucí chování.

8.3.2 Genderové stereotypy v dětských knížkách

Každý z nás slyšel minimálně jednu pohádku. Zkusme se hlouběji zamyslet nad rolami, které zastupují ženy, a které muži. Dětské příběhy často vypráví o princeznách a princích. Zobrazení těchto dvou postav bývá v převážné většině stejné. Princezna je krásná, princ odvážný. Princezna čeká pasivně na prince, který ji zachrání.

Kde žena zůstává v pozadí, tam muž statečně zdolává nebezpečí a figuruje jako hlavní hrdina. Extrémním případem je pohádka o Šípkové Růžence, která je pasivní, jak jen je to možné, protože pouze spí. (Harmut, 2006)

Mužský potenciál se netýká jen fyzické síly a odvahy, ale často také moudrosti. Když je žena například příliš pyšná, muž jí otevře oči a ta se stane skromnější. Nebo si dívka prostě jen neví rady a chlapec jí poradí. Vzpomeňme si třeba na Pyšnou princeznu, která vidí jen sama sebe, samozřejmě do té doby, než ji „vyléčí“ princ.

Není překvapující, že v pohádkách starých stovky let jsou hlavní postavy s vlastnostmi, jako je odvaha a moudrost, muži. Stejně vyobrazení pro mužské a ženské pohlaví však převládá v dětských pohádkách a příbězích dodnes. Žena bývá bezmocná a slabá. Málokdy hraje hlavní roli. Naopak muži jsou nezávislí, podstupují nebezpečí a riskují životy.

Harmut Karsten také uvádí, že odchylky od těchto stereotypů se objevují jen v každé desáté knize. Pokud už má dívka hlavní roli a je statečná, rázná a nezávislá, jde o knížku určenou pouze dívkám. (Harmut, 2006)

8.3.3 Genderové stereotypy ve školních učebnicích

Šablonovité zobrazování mužů a žen se podle Harmuta objevuje i v učebnicích pro děti. Zde ženy jsou ženy představovány hlavně při domácích činnostech, jako je vaření a uklízení. Jen zřídka se žena objevuje mimo domov. Pokud už není doma, tak je v práci, která je samozřejmě také typická pro ženu. Jedná se o sekretářku, uklízečku či prodavačku – jakožto ženu mladší, nebo úspěšnou matku – ženu staršího věku. „Jako vrchol ženského štěstí se často líčí manželství s milujícím druhem, mateřství a domek se zahradou.“ (Harmut, *Ženy – muži*, 2006, str. 70)

Naproti tomu muži jsou častěji vyobrazováni mimo domov, a sice při sportu, s přáteli či v zaměstnání, které je také více rozmanité, než je tomu u žen. Na rozdíl od domku se zahradou a šťastného soužití jim přináší radost jejich osobní výkony a úspěchy. Muž je spojován hlavně s vědou a technikou. (Harmut, 2006)

9. Výzkum učebnic

Předmětem zkoumání jsou učebnice prvouky pro první ročníky základních škol, které podrobíme obsahové analýze. Jsou zvoleny čtyři tyto učebnice, jde o relativně nová vydání – od roku 2000. Vybraný počet učebnic je určen na základě poměru rozsáhlosti jejich analýzy k množství požadovaných stran bakalářské práce. V prodeji se nalézají velké množství učebnic prvouky pro první třídy Základních škol a nebylo by možné pojmout je všechny do jedné práce. Jsou vybrány výlučně učebnice namísto pracovních sešitů.

Prvouka je vhodným druhem učebnice pro výzkum stereotypů, a sice kvůli tomu, že se soustřeďuje mimo jiné na vztahy mezi lidmi, žákům dává povědomí o praktickém životě a v tomto smyslu je i socializuje. Jde o prvouky pro první ročníky základních škol. V této třídě se žáci teprve seznamují s působením okolí a věcí kolem sebe, takže první poznatky pro ně budou mít silnější vliv, než ve druhé třídě, kdy už relativně vědí o dění kolem sebe.

Pro výzkum použijeme obsahovou analýzu, „postup zkoumání vztahů, při kterém je celek rozložen na jednotlivé prvky podle předmětu zájmu“. (Jandourek, 2001, str. 21) Zjišťovat se budou hlavně genderové stereotypy, a to prostřednictvím obsahu sdělení, záměru a předpokládaného účinku na příjemce. (Jandourek, 2001)

9.1 Postup při výzkumu

V práci jsou nejprve uvedeny stručné charakteristiky učebnic. V této části se nalézají obecný popis obsahu prvouk. Učebnice jsou postaveny na stejném systému, není proto třeba jejich obsahy popisovat zvlášť. Poté se přechází na jednotlivá vydání. Analýza genderových stereotypů každého vydání je rozdělena na dvě části. V první části jsou uvedeny nalezené stereotypy, druhá část je shrnuje a argumentuje.

V závěrečném hodnocení budou uvedeny a zkonfrontovány všechny nalezené stereotypy, které budou navíc vysvětleny, k čemuž dopomůže i odborná literatura. Zároveň se pokusíme vybrat učebnici, ve které je nejméně genderových stereotypů a kterou bychom z tohoto hlediska doporučili jako nevhodnější pro školy.

9.2 Předměty zájmu analýzy

Zájem je hlavně o ilustrace osob, jejich rolí či vztahů mezi nimi, které také dopomáhají k socializaci, učení se vlastním rolím či interakci s okolím čtenářů/řek. Středem zájmu pak bude vyhledávání stereotypů v chování a jednání zobrazených osob, jejich zájmech, povoláních a domácích činnostech. Doplnkovými kritérii budou případně i nalezené stereotypy v dětských pokojích. Bude zaznamenán pokud možno každý zjevný či skrytý stereotypní předpoklad, nalezený v učebnici. Stejně tak ale budou okomentovány i ty ilustrace, kde je dána přednost feministickým tezí.

9.3 Základní údaje o učebnicích

Všechny prvouky, které budeme analyzovat, jsou schváleny Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy České republiky (dále jen MŠMT) k zařazení do seznamu učebnic pro základní školy jako součást ucelené řady učebnic pro vyučovací předmět prvouka s dobou platnosti šest let. Jsou koncipovány tak, aby v dítěti vytvářely kreativní schopnosti, probouzely potřebu ptát se a zároveň je vedly k samostatnosti.

9.3.1 Prvouka Albra

Autorkami prvouky vydané nakladatelstvím Albra jsou Doc. PhDr. Eva Vyskočilová, CSc., RNDr. Miloslava Machalová a CSc., Mgr. Alena Šebková, ilustraci provedla Renata Fučíková a odpovědná redaktorka je Mgr. Eva Vaňková. Učebnice vyšla roku 2000 v Úvalech, jde o první vydání a má 44 stran.

9.3.2 Prvouka 1 Nová škola

Druhá zkoumaná učebnice, Prvouka 1 je vydaná roku 2002 nakladatelstvím Nová škola v Brně. Jejími autorkami jsou PaedDr. Hana Mühlhauserová a PaedDr. Jaromíra Svobodová, ilustrátorkou je Jitka Krejčířiková. Odpovědnou redaktorkou je Mgr. Zita Janáčková. Prvouku recenzovali PaedDr. Hana Horká a CSc. PaedDr. Karel Tomek. Jde o první vydání a skládá se z celkem 55 stran.

9.3.3 Prvouka Prodos

Další učebnice je vydána nakladatelstvím Prodos spol. s r. o. v Olomouci a v roce 2003 byla schválena MŠMT k zařazení do seznamu učebnic pro předmět prvouka. Učebnici napsali kolektiv autorů pod vedením Dr. Hany Danihelkové

a ilustrace nakreslila Zdeňka Krejčová. Odpovědným redaktorem je zde PhDr. Ivo Černík. Prvouka má celkem 63 stran.

9.3.4 Prvouka Fortuna

Poslední vybranou prvouku vydalo nakladatelství Fortuna roku 1998 v Praze a autorkou je Hana Krojzlová. Obálku a obsah ilustroval Jiří Foxl. Odpovědnou redaktorkou je PhDr. Eva Mikolášková. Jedná se o dotisk druhého vydání se 48 stranami.

9.4 Popis učebnic

Všechny obrázky v učebnicích jsou kreslené. Ženské postavy od mužských jsou rozlišeny pomocí oblečení a vlasů. Ženy a dívky mají buďto sukni, dlouhé vlasy anebo obojí. Osoby mužského pohlaví jsou nakresleny s krátkými vlasy a nosí kalhoty. Tyto znaky není potřeba nutně chápat jako stereotypy, protože bez základního rozlišení by mohl nastat problém rozpoznat pohlaví postav.

9.4.1 Obsah zkoumaného materiálu

Prvouky se řídí ročními obdobími, do kterých jsou implikovány charakteristiky nebo aktivity pojící se s každým z nich. Po úvodu se žáci v učebnicích seznamují se školou – školními normami, pravidly a chováním žáků. Žádoucí a nežádoucí chování se ze školy přesouvá na prostředí města. Podzimní období dále se věnují přírodě - fauně a floře - mírného pásu.

Učivo probírající se v zimě je zaměřeno na svátky (Vánoce apod.), zimní sporty a přírodu. Žáci se také dozvědí základní body z anatomie lidského těla, péče o vlastní zdraví, hygieny a zdravé výživy. Naleznou zde jak preventivní rady proti onemocnění, tak následné postupy léčení se.

V jarním období se opět probírají svátky, např. Velikonoce, dále pak základní druhy květin a jiné flory, opomenuty nejsou ani zvířata. Jarní kapitoly navíc zahrnují dny v týdnu, hodiny a čas. Na těchto stranách jsou děti poučeny i s nejčastějšími druhy povolání, obchodů či s dopravními prostředky.

Létem končí obsah všech prvků. Ilustrace a texty se skládají převážně z letních aktivit a činností, jako je konec školního roku, výlet do přírody, koupání nebo rozdělávání ohně. Učebnice žáky napomínají k opatrnosti o prázdninách.

10. Analýza genderových stereotypů

10.1 Prvouka Albra

10.1.1 Výsledky analýzy genderových stereotypů

Děti učebnicí provází Medvídek Brumbrada, který je hlavní postavou celé knihy.

Obrázek v úvodní kapitole je prvním dnem prvňáčků ve škole a jsou zde zobrazeny dětské postavy spolu s dospělými, kteří své potomky vedou do školy. Oceňujeme zde rozmanitost členů rodiny, které děti doprovázejí. Jedná se hlavně o matky, ale najdeme zde i babičku a dokonce tatínka, který dítě převádí přes přechod pro chodce. Kresba v druhé kapitole představuje uvítání dětí paní učitelkou a školníkem. Na obrázku je dívka, která nese paní učitelce květinu, chlapec s fotbalovým míčem, medvídek Brumbrada s aktovkou a další děti vzhlížející k učitelce. Tato kapitola učí žáky správnému chování ve škole. Snad jedinou výtku můžeme mít k tradičnímu rozdělení genderu v povolání, kde školníkem je muž a učitelem první třídy žena. Obrázky další strany ukazují děti při vyučování a žák má určit správné a nesprávné chování nakreslených postav. Ve třídě je osm žáků včetně medvídka, čtyři žáci jsou vzorní – dvě dívky, jeden chlapec a medvídek, zatímco další čtyři zlobí – tři chlapci a jedna dívka, která šeptá naslouchajícím kamarádovi něco do ucha. Jeden neposlušný chlapec má rozházené učební pomůcky po lavici a dívka, která sedí vedle něj je utěsněná do rohu lavice, vypadá velmi stísněně a smutně vedle něj. Poslední zlobivý chlapec nevnímá učitelku a rozhlíží se kolem po třídě. Na dalším obrázku ruší ten samý žák vzorného spolusedícího papírovou vlašťovkou. Chování ve škole pokračuje ve čtvrté kapitole. Zde nenajdeme zlobivé děvče, pouze nedůslednou holčičku, která ztratí na ulici čepici. Veškeré špatné chování zde mají na svědomí chlapci. Jeden kopacím míčem rozbil okno, druhý utíká s kradenou spolužákovou přezůvkou, další dva se přetahují o brašny.

Kapitolu „Stůň“ prezentuje obrázek pokojíčku s nemocnou dívenkou, kterou prohlíží paní doktorka. Pomocníkem je zde maminka v zástěře, která nese teploměr a lžici. Pokojíček nemocné je vyzdoben plyšáky, knihami, obrázky a kočárkem pro panenky. Ocenit ale můžeme postavu doktorky, protože podle tradičního vymezení by toto povolání měl vykonávat spíše muž.

Kapitola věnující se Vánocům ukazuje, jak maminka peče cukroví, tatínek kuchá kapra, kupuje a zdobí stromek. S pracemi oběma rodičům dopomáhají děti. Text ve spodní části strany potvrzuje činnosti vykonávané matkou a ptá se dětí, co dělají s otcem.

Na straně o domácím prostředí se žáci dozvědí, co se děje v pohodlí domova. Společné jídlo prezentuje obrázek rodiny u stolu, kde matka nalévá otci polévku, a děti čekají, až na ně přijde řada. Na další kresbě matka umývá nádobí a děti ho utírají. Tyto dvě kresby vypovídají o typickém rozdělení rolí v domácnosti – otec jakožto hlava rodiny dostane první pokrm, který mu naservíruje matka. Ta po jídle navíc umývá nádobí, k čemuž jí pomáhají potomci. Co dělá otec, si mohou děti pouze domýšlet.

V kapitole Tatínkovy narozeniny najdeme obrázek rodiny, na kterém prarodiče přejí otci a matka s dcerou přinášejí na stůl občerstvení. Dalším tématem, kde můžeme najít genderové stereotypy, je kapitola „Den má 24 hodin“. Chlapec si v pokojíčku na zeď věší plakát s rozvrhem svého dne pomocí hřebíků a kladiva. Dětský pokoj je v modré barvě a nachází se zde globus a autíčka. Na vedlejší straně jsou obrázky s denními aktivitami dítěte, matky, otce a psa. Matka ráno odchází do zaměstnání – obchodu, kde pracuje jako prodavačka. Po příchodu domů uvaří, nají se a žehlí. Otcovo zaměstnání je v oboru architektura. Po ranním čaji následuje obrázek muže na stavbě, jak s plány v ruce a zvednutým ukazováčkem něco vysvětluje dělníkovi. Po obědě sedí zamračený u počítače. Pokračuje obrázek, na kterém si vyzvedá oblečení z čistírny, potom večeří a po jídle pravděpodobně znovu na něčem pracuje – nyní píše či kontroluje sešit. Otec je na obrázcích uveden ještě jednou, a sice v denním programu psa, kdy ho večer jde vyvenčit. Z kreseb můžeme vyčíst typické předpoklady pro zaměstnání rodičů – matka má nižší postavení než otec a navíc vykonává domácí práce, kdežto jedinou povinností otce doma je zajít večer na procházku se psem.

Kapitola „V dílně“ (v období jara) ale ukazuje, že technická stránka se nemusí týkat pouze mužského pohlaví. I když nakreslená dílna je místem pro otce, který zde pracuje v doprovodu dvou chlapců, vyskytuje se zde i dívka, která opravuje zvonek. Obrázky kapitoly o úrazech a lidském těle se ale opět vracejí do tradičních šablon. Pro chlapce, který jezdil na skateboardu a zlomil si nohu, utíkají dva pracovníci záchranné služby. V nemocnici se pak o chlapce stará pan doktor za asistence sestřičky. Kresba na

další straně je v podobě nakupující holčičky, kterou obsluhuje prodavačka – opět typické zaměstnání pro ženu.

Poslední kapitola – „Jedeme na prázdniny“ ukazuje školu, kolem které se procházejí lidé a jezdí dopravní prostředky. Školník opravuje školu- nyní maluje plot. Za volantem autobusu, který veze děti na tábor, sedí muž, kolem školy se prochází matka s dítětem v kočárku, jede vozíčkář se psem, stará paní, která venčí psa a tři postavy mužského pohlaví. Pojďme nyní shrnout a posoudit popsané rodové kliše.

10.1.2 Vyhodnocení nalezených stereotypů

10.1.2.1 Rozdíly v maskulinním a femininním chování

Knihy ukazují žákům, že špatné chování se týká hlavně chlapců. Jsou zde prezentováni jako aktivní a neposední. Zlobí nejen paní učitelku, ale i ostatní žáky. Dokonce je na některých kresbách i šikanují. Jediná dívka, která se nechová slušně, v hodině potichu mluví ke spolužákovi. Dívky jsou v knize představovány jako jemné a plaché květinčky, které potřebují pomoc, protože se samy neubrání. Chlapci zatím jako nesoustředění, nepořádní a krutí vůči ostatním.

10.1.2.2 Domácí práce a role v rodině

Učebnice dětem často představuje dospělé v jejich tradičních rolích, to znamená matku při domácích činnostech jako je vaření, uklízení, starost o manžela a děti. Otec zaujímá vyšší pozici v zaměstnání, pokud vykonává domácí práce, tak jsou spíše technického zaměření (například práce v dílně).

10.1.2.3 Zobrazení dívčích a chlapeckých pokojů, hraček a zájmů

Kresby dětských pokojů jsou rozděleny na chlapecké a dívčí podle barev a hraček, nacházejících se v nich. Chlapecký pokoj je vyzdoben autíčky a je v modré barvě, zatímco v dívčím pokoji najdeme kočárek a plyšové hračky. Takto učebnice dětem dává najevo, s čím by si měly hrát podle toho, zda jsou to chlapci nebo dívky.

10.1.2.4 Typy zaměstnání podléhající stereotypním představám

Co se týče zaměstnání, v převážné většině je muž řazen do technického odvětví nebo jsou mu přiděleny vysoké posty. Žena je ukazována jako prodavačka za pultem nebo sestřička, která asistuje panu doktorovi. Prvňáčky učí paní učitelka a

školníkem je muž. Ten má opět na starosti technické práce. Když se vrátíme do teoretické části, kde jsme mluvili o nečastějších zaměstnáních, zjistíme, že právě učitelka na základní škole je jednou z nejčastějších prací žen.

10.1.2.5 Oblasti genderové rovnosti

Zároveň můžeme v knize nalézt také odchylky od těchto stereotypů. Ihned v úvodu doprovází děti do školy nejen osoby ženského pohlaví, ale i jeden muž. To znamená, že činnosti týkající se výchovy dětí se mohou u obou rodičů prolínat. Na straně 16 prohlíží nemocné dítě paní doktorka, což je vysoká funkce a práce velmi zodpovědná. Tento popis podle tradiční představy odpovídá spíše mužskému pohlaví, na obrázku je však určen ženě. Kapitola „V dílně“ zase ukazuje holčičku opravující zvonek, přičemž technické práce bývají ženám většinou odpírány.

Abychom zjistili, v jaké míře se genderové stereotypy objevují i v jiných učebnicích, pokračujme ve výzkumu dalších materiálů.

10.2 Prvouka 1 nakladatelství Nová škola

10.2.1 Výsledky analýzy genderových stereotypů

Hned po nalistování první kapitoly nás upoutá obrázek třídy, ve které paní učitelka nedává na moment pozor kvůli pozdnímu příchodu žáka. Na obrázku je zobrazeno pět dětí – jedna dívka a čtyři chlapeci. První chlapec se opozdil, další si hraje s autíčkem a třetí svačí. Tři chlapeci tedy zlobí. Poslední žák, sedící vedle žákyně, je vzorný. Dívka se hlásí, předpokládejme tedy, že se chová též správně. Úkolem čtenářů/tek je určit lavici se vzornými žáky. Na vedlejší straně se děti seznamují s činnostmi probíhajícími o přestávce. Obrázky ukazují šest žáků – tři dívky a tři chlapece. Jedna dívka jí, přičemž její svačina je úhledně upravena. Další dvě dívky si prohlížejí časopis, ve kterém jsou zobrazeny domy s rostlinami. Dva chlapeci se perou a poslední žák – chlapec – si také prohlíží časopis, pravděpodobně technického zaměření.

Téma vhodného chování se probírá i na osmé straně. Jsou tu zobrazeny chlapeci na hřišti při fotbale, ale míč se jim zakutálel na silnici, po které zrovna projíždí dívka na kole a muž s dítětem v automobilu. Dva školáci (chlapec s dívkou) čekají na semaforu, kde jim svítí červená. Pod tímto obrázkem najdou žáci úkol, rozdělený podle pohlaví – dívky a chlapeci mají určit „pro ně vhodný“ druh oblečení a ten pak vybarvit.

V další kapitole, vztahující se na svátky, vidíme úkol, ve kterém mají děti přiřadit názvy osob k obrázkům pod nimi. Kresby zahrnují dívku – Jáju, chlapce – Toma, dědečka, batole, otce a matku. Otec nejspíš míří do práce, neboť je oblečen do civilního obleku a v ruce drží pracovní brašnu. Matka je vyobrazena se zástěrou, jak stojí za plotnou, v jedné ruce drží utěrku a druhou míchá jídlo. V této části se objevuje i kapitola o rodině, kde se nachází kresba maminky s dcerou v kuchyni. Matka má na sobě zástěru a připravuje pokrm. Dcera jí pomáhá tak, že umývá špinavé nádobí.

Nastává oddíl věnující se zimě. Když přeskochíme strany o zimních sportech a přírodě a nalistujeme kapitolu „Péče o zdraví“, najdeme obrázek malého chlapce, kterého prohlíží lékař. V pozadí sedí sestřička, dívá se na doktora a zapisuje poznámky.

Ilustrace kapitoly „Příroda na jaře“ představuje Velikonoce. Tento svátek může někomu připadat pln tradičních vzorců, u kresby v Prvouce 1 tomu tak úplně není. Kresba zobrazuje sedm dětí. Dvě dívky nabízejí barevná velikonoční vajíčka dvěma chlapcům, jež si nesou tatary. Za nimi stojí chlapec, dívající se na ostatní a držící vydobyté vajíčko. Opodál stojí dívka s chlapcem. Chlapec něžně drží káčátko a hladí ho, zatímco mu dívka pravděpodobně něco vypráví.

Implicitní, klišé můžeme najít kapitole o ročních obdobích, na čtyřech malých kresbách. Jsou tu vyobrazeny děti při sportech a hrách, přičemž čtenáři/ky mají určit, o kterou roční dobu se jedná. Zimu prezentují dvě dívky, které bruslí, přitom se drží za ruce a jedna nožka každé dívky je zdvihnutá, jakoby předváděly holubičku. Na podzimním obrázku se nachází chlapec, který pouští draka. To z povzdálí pozoruje dívka. Letní kresba zobrazuje tři chlapce, jeden honí motýli a další dva si hrají ve vodě, již stříkají kolem sebe. Na posledním, jarním obrázku skáčou dvě holčičky panáka. I když se na první pohled nemusí ilustrace jevit jako nutně stereotypní, všechny dívky jsou na nich zobrazeny jako jemnější a něžnější na rozdíl od chlapců, jejichž hry působí drsněji. Hlavní a důležitější postavou podzimního obrázku je navíc kluk, který pouští draka – dívka se na něj jen opodál dívá.

Na straně, která seznamuje žáky s povoláními, se nám dostává dalších tradičních rolí. Sedm druhů povolání představuje sedm osob, jak jinak, než rozlišovaných podle pohlaví. Ženy zastávají funkci paní učitelky a prodavačky v prodejně masných výrobků, povolání mužů jsou lékař, zedník, pekař, řidič nákladního

vozu a kominík. K tomu, myslíme, není třeba co dodávat. Předpoklad, že práce žen má být fyzicky nenáročná a méně významná či zodpovědná se zde potvrzuje jako obvykle.

Poslední ilustrace učebnice ukazuje děti v přírodě. Jedná se o devět chlapců a čtyři dívky. Tři chlapci hledají hříby, jeden si opéká špekáček, další jeden pozoruje trojici dětí (dva chlapce a jednu dívku), jak skotačí ve vodě. Trojice dětí (opět dva chlapci a jedna dívka) si hází s míčem a dvě kamarádky sedí samy na trávě a povídají si. Na tomto obrázku by se mohlo zdát vše v pořádku, až na poslední dvě dívky, které v soukromí rozmlouvají – jakožto klišé o ženských soukromých rozhovorech. Trojici dětí ve vodě exceluje chlapec, který do rybníku skáče.

10.2.2 Vyhodnocení nalezených stereotypů Prvouky 1

10.2.2.1 Rozdíly v maskulinním a femininním chování

Zobrazování tradičních rolí se v Prvouce 1 velmi podobá předchozí učebnici. Obě prvouky se na prvních stranách soustřeďují na správné a nesprávné chování žáků ve škole i mimo ni. Chlapci jsou převážně zlobiví a nepozorní, vyrušují nebo svačí v hodině. Jsou vyobrazováni jako agresivnější. Dívkám naopak přísluší role pořádných a slušných.

Celá prvouka děti provází tradiční představou o chlapcích a dívkách. Pověštinou jsou chlapci aktivnější s drsnějším smyslem pro hry. Hrají fotbal, perou se nebo alespoň zaujímají místo v popředí, zatímco dívky ladně bruslí, povídají si spolu nebo chlapce obdivně pozorují. Jediná výjimka se nachází v kapitole o Velikonocích ukazující chlapce s káčátkem v náručí. Chlapec je představen jako jemný a pečující o zvíře.

10.2.2.2 Domácí práce a role v rodině

Učebnice se celkově drží tradičních genderových vzorců pro různé činnosti. Pokud kapitola učí o domácnosti, hlavní ilustraci vyplňuje matka s dcerou v kuchyni. Děti jistě nemají problém rozeznat nakreslené muže od žen jen na základě biologických odlišností nebo rozdílného oblékání, ale také podle aktivit, jež vykonávají. V učebnici se často objevuje takovéto stereotypní vyobrazování. Žena v kuchyni a muž na cestě do práce nebo otec řídící automobil jsou zde běžně používány za tímto účelem. Bohužel tomu není ani v jednom případě naopak.

10.2.2.3 Zobrazení dívčích a chlapeckých pokojů, hraček a zájmů

Dalšími stereotypními znaky učebnice je automatické přisuzování maskulinních a femininních zájmů a koníčků dětem. Pokud si chlapec čte časopis, týká se stavebnic nebo techniky. Dívky listují v časopise, ve kterém jsou nakresleny domky se zahradami. Stejná diference se v prvouce vyskytuje i ohledně oblékání, kdy je po žácích vyžadováno, aby vybarvili druhy oblečení podle toho, které se hodí k jejich pohlaví.

10.2.2.4 Typy zaměstnání podléhající stereotypním představám

Žáci se prostřednictvím učebnice seznamují i s formami povolání. Ty jsou v ní obyčejně představovány osobami. Z genderového hlediska zaznamenáváme, že práce vykonávaná muži je fyzicky náročnější. Muži pracují jako zedníci, kominíci apod. Tento příklad se zdá být pochopitelný, protože muži jsou obecně tělesně zdatnější než ženy. Do jejich profesí ale zapadají i takové, jež jsou významnější, zodpovědnější a na vyšších postech než je tomu u ženského protějšku, kterému připadají práce jednoduché a na nižších pozicích vedle muže (viz. např. kap. Péče o zdraví). Další funkce zastupujícími ženami jsou prodavačka v potravinách nebo učitelka na základní škole. To jasně potvrzuje teoretická část, ve které se o typicky maskulinních a femininních druzích povolání zmiňujeme.

10.3 Prvouka pro 1. ročník nakladatelství Prodos

10.3.1 Výsledky analýzy genderových stereotypů

První kapitola vítá děti názvem „Jsem školák“, obrázkem pětičlenné rodiny před Základní školou a básničkou. Nakreslená rodina je úplná a skládá se z otce, matky, dvou synů a dcery. Bohužel z textu nemůžeme vědět, zda rodiče doprovázejí spolu se svými dětmi i cizí potomky. Zůstaňme tedy u předpokladu výše zmiňované rodiny. Zdá se, že tento typ Prvouky chápe první den dítěte ve škole ze všech zkoumaných nejslavnostněji, neboť obrázek je nakreslen ve stylu fotografie: celá rodina k nám stojí čelem ke čtenáři/ky a všichni členové se usmívají. Navíc zde figuruje i otec, což znamená, že děti vedou do školy oba rodiče a ne jenom jeden, jak tomu bylo u předchozích případů.

Básnička dítěti přiřazuje roli školáka. Zde už mohou nastat výhrady, co se týče jazykového sexismu, protože jsou opomíjeny školačky. Snad bychom to

nemuseli chápat až tak přísně, ale básnička mluví i o paní učitelce, a nikoliv o panu učitelovi. Dívky tak o sobě musí mluvit v mužském rodě a text ukazuje jako učitele/ku první třídy opět ženu.

Na druhé straně jsou namalovány zaměstnanci/kyně školy a děti mají za úkol pojmenovat tyto osoby. Stojí zde muž s brašnou – učitel či ředitel (to už záleží na dětech, příp. učitelovi/ce), žena s brašnou – učitelka či ředitelka (taktéž), muž v pracovním oděvu s klíčem – školník, žena v pracovním oděvu s koštětem a kyblíkem – uklízečka a malý chlapec s dívkou – školáci. Rozdělení rolí je zjevné – muž jako školník, žena uklízečka. U osob s brašnami už potom záleží na osobním posouzení jednotlivce.

Strana s názvem „O přestávce“ ukazuje možná chování v tuto dobu. V nakreslené třídě se nachází osm dětí, z toho pět chlapců a tři dívky. V přední části stojí dívka se svačinou a za jejími zády jsou ostatní. Dívka s chlapcem si povídají, jiná dívka s chlapcem sedí v lavici, jeden kluk na lavici klečí a usmívá se. Kromě přední samotné dívky všechny děti pozorují dvojici chlapců nacházející se na podlaze. Jeden chlapec klečí s vystrašeným výrazem na zemi a na něm sedí druhý hoch, zamračený a se zdvihnutou paží, jako by ho chtěl praštit. Zlobivost se tedy opětovně představuje jako typicky maskulinní rys. Na druhé straně je namalován průřez budovy školy. Ve třech místnostech se vyučuje – učí dvě učitelky a jeden učitel a hlásí se jedna dívka a jeden chlapec. Učitelky stojí ve stejných pozicích za pracovním stolem, ruce mají položené na stole a hlavu sklopenou k zemi. Učitel s hlavou vztyčenou ke stropu stojí před stolem a zdvihnutou paží dětem jakoby něco ukazuje. V místnostech pod třídami je jídelna, v níž kuchařka nese talíře. Vedle jídelny sedí ve své kanceláři ředitel školy. V poměru dvě ku jedné vidíme učitelky a učitele. Funkci kuchaře zastává žena a ředitelem je muž. Genderová alternativa v podobě jednoho učitele se ztrácí na úkor tradičního zobrazování dalších zaměstnanců/kyň.

Kapitola učící žáky správnému chování na ulici zobrazuje děti na přechodu. Semafor svítí červeně a většina dětí čekají na zelenou. Tři děti – dva chlapci a jedno děvče ale přebíhá silnici. Žáci mají určit, kdo ze zúčastněných se chová správně. Případ neposlušného děvčete může chlapce alespoň trochu ospravedlnit od tradičního spojování jich se špatným chováním.

Další stereotypy se objevují v období zimy, kde jedou tři chlapci na saních z kopce. To se ukazuje jako nebezpečné, protože v údolí je silnice a po ní jede

automobil. Téma se znovu vztahuje na špatné chování a znovu mu figuruje mužské pohlaví. To již v této souvislosti začíná být v četné převaze oproti pohlaví ženskému.

Protější strana uvádí žáky do období vánočních svátků. Je zde obraz vánočního stromku, který zdobí malý chlapec. V popředí dívka balí dárky a při tom ji pozoruje chlapec a v pozadí nese matka v zástěře na stůl pečeného kapra. Tato ilustrace zahrnuje dvě možná genderová vymezení. Navzdory tomu, že muž bývá tradičně vyobrazován jako hlavní postava, zde panuje děvče balící dárky. Na druhou stranu domácí práce zastává matka, a ne otec.

Pokračující zimní část - „Vánoce“ zobrazuje rodinu u vánočního stromku. Děti si hrají s dárky, babička sedí v křesle a chová malé dítě a matka sedí u stolu a dívá se na svůj dárek. Nad ní stojí otec, držíc v jedné ruce pantofle, zatímco druhou rukou objímá manželku. I když se to na první pohled nutně zdát nemusí, je zde implicitně zahrnut genderový stereotyp rodinných rolí. Otec, zobrazen jako nejvyšší z přítomných, tudíž (předpokládejme) jako hlava rodiny, „mužně“ drží svou manželku za rameno a z výšky se k ní naklání. Toto vyobrazení se vždy děje právě v tomto případě a nikdy naopak.

V kapitole „Zdraví a nemoc“ vidíme ilustraci nemocného chlapce v posteli, kterému matka lék. Pod tímto barevným obrázkem je příběh znázorněn v šestici černobílých obrázků. Na jednom stojí chlapec s kapesníkem, pokračuje druhým, kde chlapec sedí s matkou a sourozenci na zastávce. Na třetím chlapce kontroluje doktor, následuje stejný hoch v lékárně (prodává mu její lékárník), jak si kupuje léky, poté leží doma nemocen a poslední obrázek ho ukazuje v nemocnici, kde ho navštěvuje matka s květinami.

Všechny obrázky ukazují matku v domácnosti, zatímco muže v zaměstnání. Dětem je tak znovu předkládána tradiční role rodičů – matka, která se stará o členy rodiny a chod domácnosti, oblečená do zástěry, a muž – otec – v práci a v pracovním oděvu.

Zdravotní téma pokračuje na další straně. Muž se zrovna vyboural v automobilu a dva chlapi mu spěchají na pomoc. Nehodu zřejmě způsobil pes dívky, která jej zrovna uvazuje na vodítko a mračí se na něj. Nedůsledné zde bylo děvče, protože se řádně nepostaralo o svého psa, jako hrdinové jsou představeni chlapi, kteří běží poškozenému pomoci. Vymykáme se tedy pohlavním stereotypům v případě dívky, ale jako hrdiny situace vidíme chlapce.

V části věnované jaru se podrobněji mluví o zaměstnáních. Šestice obrazových ilustrací představuje každá různé druhy povolání. Na prvním obrázku je učitelka ve třídě malých dětí, dále řidič nákladního automobilu, tesař, kadeřnice, řidič tramvaje a muž sedící u počítače. I když jsou zde ukázány i ženy jakožto pracující, vyskytují se na obrázcích pouze dvakrát a navíc v „typicky ženských“ zaměstnáních. Buď je to učitelka, nebo kadeřnice. Muži pracují v technickém oboru nebo v dopravní sféře. Poslední se věnuje dřevařině.

Pod obrázky jsou napsané typy zaměstnání, k nimž se požaduje úkol, aby děti o zmíněných pracích mluvily. Mezi jinými, orientujícími se stereotypně (pilot – letuška, plavčík – úřednice ...) zde najdeme i povolání malířky a spisovatelky. O stranu dál se pak setkáme s kresbou malířky.

10.3.2 Vyhodnocení nalezených stereotypů Prvouky Prodos

10.3.2.1 Rozdíly v maskulinním a femininním chování

Úvodní obrázek rodiny stojící před školou vylučuje přítomnost genderových stereotypů a naopak zahrnuje povinnost obou rodičů věnovat se dětem (alespoň v důležitých dnech). Učebnice ale stejně jako předchozí zobrazuje předpokládané chování podmíněné biologickému pohlaví. Dívky se oproti chlapcům chovají špatně spíše vzácně. Prvouka učí děti rozlišovat žádané a nežádané chování, avšak povětšinou negativní chování připadá na vrub chlapcům.

10.3.2.2 Domácí práce a role v rodině

Dalšími genderovými stereotypy, vyskytujícími se v knize opakovaně, jsou tradiční zobrazování maskulinních a femininních rolí. Matka se nachází v domácnosti, což je podtržené domácím pracovním oděvem, a sice zástěrou. Otec se v rodinném prostředí vyskytuje jen jednou, a to u vánočního stromku, kde je znázorněn jako hlava rodiny, což také umocňuje tradiční vymezení rodinných rolí na instrumentální, kterou zaujímá matka a expresivní, jež představuje otec.

Na žádném obrázku nenajdeme ženu za volantem, tento úkol je v celé učebnici svěřen mužům, a to se týká jak pracovní náplni, tak i osobního užívání automobilu či jiného dopravního prostředku. Dá se proto říci, že podle prvouky ženy za volant nepatří.

10.3.2.3 Typy zaměstnání podléhající stereotypním představám

Nicméně rozdělení rolí podle výkonu práce v profesním životě není o nic víc alternativní. Obrázky pracujících žen jsou v řidším měřítku a zastávají funkce podmíněné představám naší kultury. Jen na jednom obrázku se objevuje muž jako učitel základní školy. Stojí ale před pracovním stolem, jak něco ukazuje žákům a na rozdíl od učitelek vypadá o dost kreativněji. Vypadá to tedy, jakoby chtěl autor kreseb ukázat čtenářům/kám, že s učiteli – muži – je ve vyučování větší zábava než s učitelkami.

V této části prvouky se však setkáme i s druhy uměleckých povolání, které byly donedávna spojovány převážně s muži. V kapitole „Práce dospělých“ jsou napsány práce, jako je spisovatelka a malířka. Po otočení strany se nám pak dostane obrázku ženy se štětcem v ruce, jak stojí u plátna a maluje. Mezi ostatními stereotypními povoláními pilota, letušky atd. tedy mají místo i umělecké činnosti prováděné ženami.

10.4 Prvouka nakladatelství Fortuna

10.4.1 Výsledky nalezených stereotypů

Na první straně učebnice je nakreslená hlava chlapce, nad kterou se nachází obrázky malých dětí v různých situacích s rodiči nebo bez nich. Jedna z ilustrací představuje první školní den – děti přicházejí za doprovodu rodičů do základní školy. Nejedná se tedy jen o matky, ale i o otce, doprovázející své potomky. Na dalším obrázku i hrají dva chlapci, přičemž jako hračky mají k dispozici stavebnice a autíčka. Poslední obrázek nastiňuje pětičlennou rodinu v pohodlí obývacího pokoje, kde matka s otcem sedí v křeslech, a děti si hrají. Otec si čte noviny, matka popíjí horký nápoj a pozoruje děti.

Jeden z obrázků se od genderových stereotypů distancuje, a sice kresba prvního školního dne. Zde to nejsou jen matky, starající se o děti, nýbrž se ukazuje, že je to povinnost i otců. Obrázek dvou hrajících si chlapců ale spadá opět do stereotypní kategorie, protože ukazuje jen jednu z možných variant hraček pro chlapce – a to právě tu předpokládanou. Čtenářům/kám tak může být vsugerována či potvrzena premisa o diferencii chlapeckých a dívčích hraček, kde opačná volba je špatná. Ilustrace pětičlenné rodiny zase zobrazuje předpoklady pro maskulinní a femininní zájmy – otec si nerušeně čte noviny, tzn., věnuje se svým individuálním koníčkům, matčiným privilegiem je starost o rodinu a záliba ve výchově dětí.

Kapitola o chování žáků/ů ve školním prostředí zachycuje třídu, ve které se sedm z dvanácti žáků/ů zlobí. Děti kreslí po lavici, kopou do koše s odpadky, rozhazují sešity, hrají si s míčem nebo šikanují spolužáky. Kromě jedné dívky, která si čte na podlaze, jde ve všech případech nežádoucího chování o chlapce. Pouze dvě postavy mužského pohlaví se nechovají špatně – jeden umývá tabuli a druhý, v pozici oběti šikany leží na zemi a křičí, protože ho atakuje jiný hoch. Dívky s dobrým vychováním buďto zalévají rostliny nebo si čtou, poslední děvče tahá výše zmiňovaný chlapec za vlasy. Na protější straně látka pokračuje, jeden chlapec skáče po lavici, druhý hází se svačinou. Vedle nich si u svačiny povídají dívky. V dalších případech ilustrací malý chlapec pouští paní učitelku do dveří, jiný chlapec ale jde do dveří jako první a dospělý muž musí počkat. Poslední pár ukazuje hochu sedícího v tramvaji, zatímco vedle něj stojí stará osoba. Oproti tomuto na jiné kresbě děvče v tramvaji pouští staršího si sednout.

V oddílu o vhodném chování můžeme zřetelně zaznamenat doposud nepřekonaný předpoklad o vlastnostech podmíněných biologickému pohlaví. Z celkových dvaceti dětí se pouhá jedna dívka chová špatně a jen tři chlapci správně, z toho jeden je vyobrazen jako oběť napadení jiného žáka. Nežádoucí chování je tak opětovně potvrzeno jako vlastnost typická pro osoby mužského pohlaví.

Strany věnující se prostředí domova ukazují čtyřčlennou rodinu při domácích pracích v kuchyni. Matka v zástěře umývá nádobí, jedno dítě jí podává hrnek a druhé dítě, dívka, prostírá stůl. Otec pomáhá tak, že pere prádlo. Tato ilustrace se naopak odvrací od tradičního klišé o rozdělení rodinných rolí, neboť do domácích prací je vložen i muž – otec.

V zimním období se probírá téma stolování. Kresba ukazuje školní jídelnu v době vydávání obědů. Jídlo dětem připravují kuchařky. Dvě dívky sedí u stolu a obědvají. Někteří chlapci si vyzvedávají oběd od kuchařek, jiný si na stole hraje s autíčkem, další jí. Dva chlapci se perou a jeden se zrovna střetl s dívkou a obsah talíře padá na zem.

I v této ilustraci vidíme rodové stereotypy v podobě tří chlapců, kteří se nechovají správně. Všechny dívky jsou v rámci možností řádné (u děvčete, které se srazilo s chlapcem, nemůžeme posoudit, zda nedávala pozor ona, on či oba). Nevhodné chování je ale opět presentován jako převážně (až výhradně) maskuliní rys.

Podívejme se nyní na část učebnice vztahující se ke zdraví. Obrázek představující tuto látku ukazuje chlapce v ordinaci, jak ho vyšetřuje lékařka. Opodál sedí matka dítěte. Na druhé straně jsou vyobrazeny situace, kterých by se měly děti vyvarovat. Tři chlapci utíkající za míčem, jež se jim zakutálel na silnici, po které jede auto. V autě sedí řidič. Na další kresbě si malá dívka hraje se zápalkami, následují chlapec strkající drát do zástrčky, dívka sbírající podezřelé houby a muž lezoucí po skále, na kterého volá žena.

Pokud bychom shrnuli hlavní atributy typizujících představ pro „mužské“ povolání (vysoké a důležité postavení, zodpovědnost apod.), práce lékaře by nám vyšla jako přímo určená pro toto pohlaví. V tomto případě ho ale vykonává žena, což je reprezentativní příklad pro vzdělávání dětí bez kulturních vzorců rolí. O nemocné dítě se ale stará matka, otec je pravděpodobně v práci. Proto se ani v této ilustraci tradičnímu vyobrazení rolí bohužel nevyhneme. Nebezpečnému počínání na druhé straně figurují ve větším počtu osoby mužského pohlaví, a to v poměru pět ku dvěma. Poslední osoba, žena, je zobrazená jako rádkyně riskujícímu (ale odvážnému) muži. Všimněme si také automobilu, kde za volantem sedí muž.

Zavítejme nyní na kapitolu o typech zaměstnání. Ta se skládá z šesti obrázků. První kresba ukazuje dva zemědělce (muže a ženu), kteří se starají o dobytek, na druhé je zobrazen myslivec v lese, na třetí vyučuje žena ve škole, další představuje telefonující sekretářku, pátá kresba zedníka na stavbě a na poslední si v pekárně u prodavače kupuje žena bagetu.

Opakující se učitelka základní školy se stává rutinou, neboť se objevuje v každé ze zkoumaných učebnic. Sekretářka je ze zásady „ženská“ práce a nezřídka se stává, že toto povolání bývá zpochybňováno nebo hanobněno (vzpomeňme si na řadu reklam, ve kterých jsou administrativní pracovnice představovány jako hloupé, podřízené muži apod.). V pekárně obsluhuje muž ženu, což můžeme chápat jako odklon od tradičního pojetí rolí dvěma způsoby – za 1. Za pultem stává častěji žena kvůli nenáročnosti povolání, a za 2. Žena bývá zobrazována v podřadné pozici (prodávající – zákazník/ice) spíše než muž.

Přeskočme na poslední strany učebnice, kterými začíná léto. Je zde ilustrace dětí v lese a čtenáři/ky mají určit, jaké chyby se každé z nich dopouští. Jedno dítě píchá klackem do mraveniště, druhé se strefuje noží do stromu, třetí do jiného stromu ryje nožem srdce, další seká živé větve stromu, předposlední v lese rozdělává

oheň a poslední, šesté, šlape po rostoucích hříbcích. Děti je tedy šest, konkrétněji – pět chlapců a jedno děvče.

Ani na poslední kresbě se nevyhneme genderovým stereotypům – zde opět v podobě nežádoucího chování, které mají na svědomí převážně postavy mužského pohlaví.

10.4.2 Vyhodnocení nalezených stereotypů

10.4.2.1 Rozdíly v maskulinním a femininním chování

Opakující se prezentace nežádoucího chování jako vlastnosti převážně maskulinní se stává zásadou pro zkoumané materiály. Učebnice čtenářům/kám představuje rozdíly mezi vhodným a nevhodným chováním na příkladech dívky vs. chlapci. Na dvojicích obrázků diferencujících chování dívky figurují jako hodné a slušné, zatímco chlapci zlobiví a neposední. Vypadá to potom, jako by učebnice nechtěla poukazovat na to, jak se chovat správně, nýbrž že původci špatného chování chlapci. Navíc se v několika případech ukázalo, že osoby mužského pohlaví jsou nejen zlobivějšími, ale také odvážnějšími, zdolávajícími nebezpečné překážky. Když je muž vyobrazen při takovéto aktivitě, žena ho pozoruje a přitom varuje, aby od svých úmyslů raději upustil. Povšimněme si zde vlastností typických pro každé pohlaví – muž je sebejistý, nezávislý a neohrožený, žena emocionální, starostlivá a bojácná.

10.4.2.2 Domácí práce a role v rodině

Rozdělení rodinných rolí v prvouce je více genderově vyrovnané. Na otce připadají také domácí práce, jako je např. praní, nebo doprovod svých potomků do školy. Tyto malé kroky tak pozitivně vedou k feminizaci v oblasti domácích úkolů. Pokud se ale na kresbě vyskytuje nemocné dítě, stará se o něj matka. Otec je pravděpodobně v zaměstnání. Žena se tudíž stále potvrzuje jako článek rodiny, jež pečuje o její členy a ustoupí od svých denních osobních plánů či zájmů na úkor dětí, zatímco otec pokračuje v jeho pracovních povinnostech dál. Instrumentální rodinná role otce a expresivní rodinná role matky jsou zde tedy potvrzovány. Stejně tomu tak je i na obrázku odpočívající pětičlenné rodiny, otec se věnuje svým osobním zájmům (četbě novin) a matka se věnuje dětem (sleduje, jak si hrají).

10.4.2.3 Zobrazení dívčích a chlapeckých pokojů, hraček a zájmů

I když se děti s hračkami v celé knize vyskytují jen jednou, kresba se opírá o jistotu stereotypních vzorců ve výběru hraček. Chlapci si hrají se stavebnicemi a autíčky.

10.4.2.4 Typy zaměstnání podléhající stereotypním představám

Co se týče zaměstnání, prvouka se ne vždy spoléhá na tradiční rozdělení podle biologického pohlaví. I když v několika případech přetrvává tradiční zobrazení stereotypů (např. kuchařky ve škole, učitelka, sekretářka atd.), nalézáme i opačné varianty, a sice ilustraci dítěte v nemocnici, které ošetřuje lékařka, nebo pekárnu, kde mladá ženě prodává pečivo muž.

11. Shrnutí genderových stereotypů a nálezů genderově vyrovnaných

11.1 Výsledky rozdílného chování u zobrazených osob

Bez výjimky všechny zkoumané učebnice znázorňují nežádoucí chování převážně na osobách mužského pohlaví. Zlobivost se tak zřetelně projevuje jako typicky maskulinní vlastnost, kdežto u osob ženského pohlaví je výskyt špatného chování poměrně vzácný.

Pro představu si uvedme výčet představitelů/lek nežádoucího chování, jak je obsadily prvouky: Učebnice nakladatelství Albra prezentuje nevhodné chování na deseti chlapcích a dvou dívkách, v prvouce Nové školy zlobí sedm chlapců a žádná dívka, v učebnici Prodos představuje zlobivé šest chlapců a jen dvě dívky. Poslední prvouka od vydavatelství Fortuna však všechny ostatní zkoumané materiály v tomto ohledu značně převyšuje, zlobivých je zde celých čtyřiaadvacet chlapců a pouhé dvě dívky. Tato nerovnoměrná čísla vypovídají o silném přetrvávání stereotypních předpokladů rozdílného maskulinního a femininního chování, což může mít za následek mimo jiné negativní vliv na jedince mužského pohlaví ve formě přijetí role porušující normy. Na toto téma se vztahuje tzv. Etiketizační teorie neboli teorie nálepkování, která říká, že jedinec pojme za vlastní stigma, které mu určí společnost, a následně se podle něj řídí. Na základě jednoho činu (či dokonce předpokladu) člověk dostává určitou nálepkou a dle toho s ním ostatní budou jednat. Může se tak stát (a stává se), že totéž chování u mužů a žen se neposuzuje podle stejných kritérií, nýbrž na principu biologického pohlaví, kdy týž čin u ženy je snáze omluven než u muže nebo naopak, tím, že se od ženy určitý způsob chování neočekává, bude postihnuta větší sankcí, než kdyby byla muž.

Důsledky zobrazovaných zlobivých osob mužského pohlaví pak mohou být různé. Buďto se budou vztahovat na samotné chlapce, kteří se s nežádoucím chováním mohou identifikovat, protože ho vnímají jako vlastnost specifickou jejich pohlaví, nebo učitelé/ky stále vyučující podle těchto vzorců mohou následně vědomě i nevědomě jednat určitým způsobem ke svým žákům/kyním. V každém případě ale výchova probíhá ve stejném duchu strnulého řádu genderových stereotypů.

11.2 Domácí práce a role v rodinách podmiňované biologickému pohlaví

Matka oblečená do zástěry pracující v kuchyni je běžnou náplní prvouk. V domácích činnostech jí často dopomáhá dcera. Tato zobrazení se vyskytují opakovaně ve všech zkoumaných učebnicích a utvrzují tak čtenáře/ky o rozdílných povinnostech matky a otce, které jsou kulturně vykonstruované. V některých prvoukách je dokonce požadován úkol zamyslet se nad tím, *s čím doma mamince pomáháme*. Pracovní prostor matky je tudíž kuchyně a domov, její pracovní náplň vaření a úklid domu.

Můžeme ale najít i osoby mužského pohlaví při běžných domácích pracích, například v prvouce Fortuna, kde se na domácích pracích nepodílí jen matka, případně dcera, ale celá rodina spolu s otcem. Takovéto příklady pozitivně směřují k odstraňování genderových stereotypů.

Povinnostmi muže jsou však obvykle spíše rodově očekávané činnosti, jako je práce v dílně či řízení automobilu (k tomu se ještě vrátíme). V domácím prostředí je zobrazován podstatně méně než žena, namísto toho je častěji ukazován v práci. Zaměstnání otce bývá také většinou technického zaměření. Práce na počítači nebo architektura jsou běžně používaným příkladem.

Matka se nestará jen o domácnost, ale také o členy rodiny. Ve třech učebnicích (Albra, Prodos a Fortuna) pečuje o nemocné dítě, a sice tak, že jej doprovází k lékaři nebo s ním zůstává doma a podává mu léky. Na otce se tato situace nevztahuje nikdy, pravděpodobně je v zaměstnání. To znamená, že pečovatelskou funkci vykonává žena, kterou zaměstnavatel/ka musí kvůli rodinným povinnostem uvolnit z práce, zatímco muž pracuje dál. Není proto také divu, že ženy s dětmi mají mnohem větší problém najít si práci, neboť jsou to zpravidla ony, které zůstávají doma s potomky. To může mít samozřejmě mnoho důvodů, např. důležitější funkci v zaměstnání otce (tím ale zasahujeme do jiného tématu, o němž bude ještě řeč), stále to ale platí jako pravidlo vztahující se na matku.

Zajímavé je, že v ani jedné učebnici nenajdeme za volantem ženu, přitom v každé z nich se automobil s řidičem alespoň jednou objevuje. V souvislosti s prezentováním matky jako pečovatelky o děti, která se jim věnuje v nemoci i ve zdraví (na rozdíl od zobrazovaných rodičů mužského pohlaví) se dítě vyskytuje v přítomnosti otce a nepřítomnosti matky hlavně při jízdě automobilem (např. učebnice Nová škola).

Takto jednotvárné ukázky mohou přispívat k nepravdivým úsudkům o ženách jako špatných řidičkách, které za volant nepatří. A to nemluvě o povolání zahrnující řízení motorového vozidla, což učebnice také zobrazují jako výhradně „mužská“ povolání.

Doprovodu dětí do školy v první školní den se účastní otcové ve dvou prvoukách (Prodos a Fortuna). V učebnici Albra vede dceru do školy jen matka, učebnice Nová škola ukazuje první školní den až ve třídě, kdy děti sedí v lavicích bez přítomnosti rodičů. Vhodnější v tomto ohledu jsou tedy první dva typy učebnic, jelikož zaměstnávají i otce co do účasti na doprovázení potomků do školy.

Jiné výsledky se ale ukazují v hierarchickém zobrazování postavení matky a otce. Pokud na ilustraci vidíme celou rodinu, nezřídka se stává, že otec je vykreslen v pozici hlavy rodiny. Podívejme se na konkrétní příklady. Prvouka Albra: obrázek čtyřčlenné rodiny u stolu, otec sedí v čele a matka mu nalévá polévku. Děti čekají. Prvouka Prodos: ilustrace rodiny (otec, matka, babička a tři děti) u vánočního stromku. Děti si hrají s dárky, babička drží vnuče a sedí v křesle, matka s úsměvem a hlavou sklopenou ke svému dárku sedí u stolu a otec stojí nad ní, ruku položenou na jejím rameni, se z výšky dívá na ostatní. Další dva typy učebnic (Nová škola a Fortuna) tyto znaky rodiny nevykazují.

Stojí jistě za povšimnutí, jak prvouky více či méně používají ve svých osnovách vzorce chování a vlastností či předpoklady, které jsou čistě kulturní konstrukcí. Zda nevědomě nebo záměrně propagují autoři/ky učebnic tradiční rodové stereotypy navzdory novým poznatkům o nich a snahám o jejich odstranění, to bohužel nevíme. Feministické teorie usilující o rovnoprávnost mezi pohlavími jsou však v naší společnosti již natolik známy, že je velká škoda se jim stále vyhýbat.

11.3 „Femininní“ a „maskulinní“ druhy povolání

Typické učebnicové zaměstnání ženy je učitelka první třídy základní školy. Toto spojování se nachází v každé ze zkoumaných knih. Na prvních stranách prvouk ve všech případech děti vítá učitelka, občas doplněná školníkem či ředitelem. V jedné učebnici (Prodos) se v roli učitele nachází muž, ten však na rozdíl od učitelek, které jsou na ilustraci zobrazené ve stejné, strnulé pozici, vypadá živě a aktivně. Z tohoto popisu pak vyplývá, že učitelky jsou nudnější než učitelé, kteří učí své žáky/ně zábavnou formou.

Mezi učiteli tedy převládají ženy. Zaměstnání ředitelů a školníků potom zajišťují muži. Povšimněme si – ředitel: vysoké postavení, školník: technické zaměření, což odpovídá popisu povolání na základě biologického pohlaví, o němž byla řeč v teoretické části. Žádná zkoumaná učebnice nedosazuje ženu do funkce ředitele a podobné šablony se prolínají i do ostatních odvětví.

Každá prvouka se věnuje látce zdraví a ukazuje ilustraci malého nemocného dítěte v nemocnici či doma. Doktory jsou ve dvou případech (Nová škola, Prodos) muži, ostatní knihy (Albra, Fortuna) vybírají za lékařku ženu. Učebnice Nová škola zaujímá nejvíce tradiční vymezení, neboť za ošetřujícím doktorem sedí sestřička a zapisuje diagnózu. Nenachází se zde však matka jako doprovod či pečovatelka jako je tomu ve všech ostatních učebnicích. Tentokrát tedy jsou učebnice spíše vyrovnané, co se týče genderových stereotypů, kromě prvouky Prodos, jež zaměstnává ženu-matku a muže-lékaře zároveň. Tuto kombinaci můžeme brát jako šablonovité zobrazování rodových rolí.

Dalšími nalezenými druhy povolání podléhajícími genderovým stereotypům jsou např. práce kuchařek v jídelnách základních škol (Prodos, Fortuna), prodavaček (Albra, Nová škola, Fortuna), uklízečky (Prodos) či sekretářek (Fortuna) jako femininní a ředitel (Albra, příp. Prodos), školník (Albra, Prodos), architekt (Albra), řidič motorového vozidla (všechny zkoumané prvouky), zedník, truhlář či dělník na stavbě (Nová škola, Prodos, Fortuna), kominík a myslivec (Nová škola, Fortuna) jako typicky maskulinní.

I při takovémto nepoměru se ale vykytují i odchylky od tradičního výběru dle biologického pohlaví, jako je prodavač pečiva ve Fortuně. V učebnici Prodos jsou v několika případech zaznamenány ženy jako umělkyně. Konkrétně jde o spisovatelku a malířku. Při stále nedoceňované práci tohoto pohlaví to může být chápáno jako posun dopředu. Bohužel takovýchto ukázek se v učebnicích nachází žalostně málo.

11.4 Další nalezené genderové stereotypy

Mluvíme zde např. o ilustracích dětských pokojů a hraček. Prvouka Albra zobrazuje kresbu dívky v pokoji. Ten je vybaven hlavně plyšáky a panenkami. Nachází se v něm ale také kočárek. O několik stran dál najdeme ve stejné učebnici

kresbu chlapeckého pokoje, kde si hoch zatloukává na zeď plakát vlastní výroby o rozvržení dne mezi hračkami, jako jsou autíčka nebo globus. Tyto rozdílné typy hraček nejenže vykládají určité předpoklady pro jejich výběr podle pohlaví (což může, ale nemusí být vždy pravidlem), upozorňují však i na možné budoucí touhy a rozhodnutí. Dívka si hraje s kočárkem, což může znamenat, že její zájem se vztahuje na rodinu a mateřství. Chlapec upřednostňuje auta a globus, které vypovídají o snech či přáních oprostít se od rodiny a podnikat cesty. Z těchto nalezených znaků v jedné učebnici pak lze usoudit, jaké odlišné představy panují o ženách a mužích a případně, jak akceptovatelné nebo překvapivé může být jejich následné rozhodnutí pro jinou možnost.

Nová škola dětem zase předesílá, jaký druh oblečení je pro vhodný. Dívky a chlapci mají za úkol vybarvit ten oděv, který se „hodí“ k jejich pohlaví. V tomto případě jde pak o záměrné kulturní diferencování. Ve Fortuně si na úvodní straně dva chlapci hrají s autíčky a stavebnicemi. Prvouky často i k dívkám dosazují knihy s obrázky domků a zahrady, k chlapcům zase četbu z oblasti techniky. Alternativy či tolerantní nazírání na odlišný výběr se pak vyskytuje pouze v prvouce Albra v pasáži s názvem „V dílně“, která zobrazuje děvče mezi dvěma chlapci a jedním mužem, jak opravuje zvonek.

12. DISKUZE

Výzkumné šetření bylo zaměřeno na zjišťování genderových stereotypů, objevujících se v učebnicích pro první třídy základních škol, a to prvoukách. Výzkumné očekávání bylo, že se v prvoukách stereotypy objevují. Analýza všech pěti učebnic prvouky toto očekávání potvrdila. Navrhované stereotypy, o nichž se píše v teoretické části, se objevují v části praktické jako výsledky zkoumání. Skutečnost, že kulturně pohlavní vzorce mají za následek předsudky, bagatelizaci a omezování jedince, tudíž nemá vliv na změnu používání rodových rolí v analyzovaných učebních prostředcích.

Nicméně, zkoumané prvouky neobsahují výlučně stereotypní vyobrazování. Každá z učebnic zachycuje i shodnost běžných úkonů ženy a muže, které jinak podle vykonstruované skutečnosti připadají ženě (praní prádla), dále ženu emancipovanou s významným povoláním (např. lékařka) či dívku s typicky maskulinním zájmem (oprava zvonku v dílně otce). Stejně tak můžeme najít příklady u opačného pohlaví – chlapce něžného (s kuřátkem v náručí) nebo muže zaměstnaného jako prodavače, který navíc obsluhuje ženu.

Vyjma běžných povolání a činností se v prvouce setkáváme i s uměleckou profesí, a sice malířstvím. Teoretická část se tomuto tématu věnuje z hlediska genderové nerovnosti jakožto přednostně mužskému zájmu víceméně diskriminujícímu ženy. Jelikož jde o jediný příklad uměleckého řemesla, můžeme ho chápat významně, neboť je přiřazen ženě. Oproti tradičnímu diskursu pojetí pohlavních rolí se ale, jak jsme již poznamenali, dá o rovnocenných ukázkách mluvit spíše jako o výjimkách, neboť se v materiálech vyskytují poměrně vzácně.

Teoretická část se mimo jiné zabývá stereotypními představami o sociálním pohlaví, kde se uvádí nejčastější asociace s tím kterým pohlavím. Při srovnání s učebnicovými vyobrazeními můžeme dojít k závěru, že se teorie od praxe příliš neliší. Dívky, které prvouky znázorňují, jsou většinou slabší, hodnější a pečlivější. Chlapci zase agresivnější, odvážnější a bojovnější. Snad nejmarkantněji se projevuje rozdíl v normách chování dětí, kdy dívky jsou poslušné, zatímco chlapci zlobiví. Tuto představu propagují ve velké míře všechny prvouky.

12.1 Výběr nejvhodnější učebnice

Z analýzy vychází, že všechny zkoumané materiály obsahují podobné množství genderových stereotypů. Zároveň v každé prvouce lze nalézt i odchylky od tradičních rodových vzorců. I když učebnice předkládají stereotypy v téměř totožných významech, v jednotlivých vydáních se objevují v různých podobách a jsou používány při jiných příležitostech. Tak je tomu i s použitím příkladů rovnosti pohlaví.

Protože se stereotypy vyskytují ve všech učebnicích v téměř stejném množství, nelze jednoznačně určit, která učebnice je v tomto ohledu nejvhodnější. Proto se spíše zaměříme na jednotlivá témata, kterými jsme se ve vyhodnocování zabývali a určíme, v jakých tématech jednotlivé učebnice soustřeďují nejméně, a v jakých nejvíce genderových znaků spolu s odchylkami.

Při výběru proto musíme brát v úvahu jak počet použitých stereotypů a jejich závažnost co do následné diskriminace nebo předsudků, tak i množství ukázek, vedoucích k rovnoprávnosti pohlavních rolí.

12.1.1 Rozdíly v maskulinním a feminním chování

Z hlediska předpokladů chování tomuto popisu potom nejlépe odpovídá prvouka od nakladatelství Prodos, která se nejčastěji vyhýbá zobrazování zlobivých chlapců a na rozdíl od ostatních učebnic je rozdíl počtu nežádaně jednajících chlapců a dívek nejmenší: chlapci a dívky zlobí v poměru šest ku dvěma.

12.1.2 Domácí práce a role v rodině

Prvouka Fortuna jako jediná zobrazuje muže při domácích činnostech, které podle tradičních představ vykonává žena. Muž stojí u pračky a vytahuje prádlo, přičemž žena umývá nádobí a děti ho pomáhají uklízet. Tato ilustrace vystihuje ideální příklad rovnocenného rozdělení domácích prací, který v žádné další zkoumané učebnici nenajdeme.

12.1.3 Typy zaměstnání

Ačkoliv mají všechny učebnice tendence přidružovat k určitým druhům povolání předpokládané pohlaví, najdou se opačné případy. Tak je tomu např. v prvoukách Albra a Fortuna, kde figuruje žena na významném a zodpovědném postu (např. lékařka). Albra ale poskytuje jen jeden takovýto

příklad, zatímco ve Fortuně se navíc objevuje ilustrace muže jako prodavače v pekárně. V tomto směru tedy opět vítězí Fortuna.

Prvouky jsou tedy vhodné (či nevhodné) pro výuku bez genderových stereotypů každá v jiném směru a bylo by velmi zjednodušené a nespravedlivé určit ideální učebnici pouze na základě absence stereotypů v jedné z oblastí. Jak již bylo popisováno ve vyhodnocování stereotypů jednotlivých učebnic, množství tradičního vyobrazování rodových rolí se mění v každé učebnici od tématu k tématu, tzn., že v jedné oblasti se prvouka drží tradičních vzorců až příliš, v jiné zase dominuje rovnoprávnost pohlaví.

13. ZÁVĚR

Cílem práce bylo vyhledávání genderových stereotypů v prvoukách pro první třídy základních škol, a to zejména v obrazových ilustracích učebnic. Předmětem zájmu byly zobrazené osoby ve vzájemných interakcích, týkajících se zejména chování, domácích činností a zaměstnání. Všechny nalezené exempláře byly uvedeny jak ve vyhodnocení jednotlivých analyzovaných materiálů, tak i v konečném hodnocení, kde byly rozříděny podle jejich charakteristik. Pokud se stereotypy objevily i v jiných oblastech, byly do vyhodnocení zaznamenány také. Opomíjeny nebyly ani ukázky a ilustrace odkazující na genderovou rovnost.

Z analýzy vyplývá, že zkoumané učebnice používají ve svých osnovách tradiční vyobrazování mužů a žen podmíněné jejich biologickému pohlaví v silné převaze oproti variantě rovnosti rolí, možností a příležitostí. Počet zobrazených emancipovaných žen, mužů v domácnosti a jiných příznačných příkladů je velmi chudý. Místo toho obsahy učebnic bohatě vyplňují ženy v zástěrách, připravující oběd či starající se o děti a muži v zaměstnání nebo doma při odpočinku. Matka se o dítě stará ve většině případů, otec pak hlavně tehdy, když s ním jede autem. Ženu za volantem bohužel nespattíme ani jednou.

Stereotypy se nevyhýbají ani vlastnostem zobrazovaných osob. Dívky od chlapců se odlišují nejen oblékáním a fyzickými znaky, ale rozdíl se projevuje i v jejich chování. Opakované zobrazování zlobivých chlapců a poslušných dívek je v učebnicích snad nejviditelnějším výrazem zachování tradičních představ o rozdílnosti povah podle biologického pohlaví. To se týká i předpokladů pro výběr hraček nebo zájmů dětí, které lze rozčlenit na typicky chlapecké, mezi něž patří autíčka, technika či fotbal a typicky dívčí jako jsou panenky a domácnost. Mimo hračky a zájmy potom vykazují stereotypní znaky i rozdílné vlastnosti. Chlapci jsou aktivnější, podnikají dobrodružnější akce a nebojí se rizika, dívky stojí opodál a pozorují nebo upozorňují k opatrnosti.

Rozdělení rodových rolí podle tradičních kulturních vzorců je tedy evidentní. Zkoumané učebnice potvrzují teoretické poznatky z použité literatury, která mluví o segregaci práce na základě pohlaví, předpokládané

projevy chování a jednání mužů a žen, vlastností či typické maskulinní a feminní zájmy.

Stereotypy přítomné v českých učebnicích mají za následek jejich přijímání a potvrzování zejména dětmi, které teprve vrůstají do společnosti a získávají povědomí o určitých společenských normách. Prostřednictvím učebnic, které se drží kulturně vykonstruovaných skutečností o tom, že ženy jsou hospodyňky v domácnosti, které vaří a starají se o děti, zatímco muži chodí do práce a doma pouze odpočívají, či o tom, že zaměstnání mužů je na vyšší, kvalifikovanější a významnější pozici než zaměstnání žen, zůstávají mladší generace v neustálém koloběhu mylných a nesmyslných představ.

Navzdory tomu, že již existuje nespočet feministických skupin, literatury na téma rovnosti mužů a žen nebo mediálních zpráv, jsou výukové prostředky v podobě zkoumaných učebnic prvouky stále velice pozadu. A právě změna jejich obsahu z tradičního, tj. plného stereotypních předpokladů a předsudků na pokrokový, poukazující na rovné příležitosti a stejné šance nezávislé na biologickém pohlaví, by jistě pomohla k chápání genderové rovnosti jako faktu, jež je potřeba ve společnosti budovat s cílem harmonie mužů a žen.

14. Seznam použité literatury

BARKER, Chris. *Slovník kulturních studií*. Nakl. Portal. Vyd. 1. Praha 2006. ISBN 80-7367-099-2

BEM, Sandra, Lipsitz. *The lenses of gender*. Nakl. New Haven and London. Vyd. 1. Yale 1993. ISBN 0-300-06163-3

BLATNÝ, Marek. *Metodologie psychologického výzkumu : Konsilience v rozmanitosti*. Nakl. Academia. Vyd. 1. Praha 2006. ISBN 80-200-1450-0

BORDIEU, Pierre. *Nadvláda mužů*. Nakl. Karolinum. Vyd. 1. Praha 2000. ISBN 80-71-84-775-5

BRIELEY, John. *7 prvních let života rozhoduje*. Nakl. Portál. Vyd. 1. Praha 2000. ISBN 80-7178-109-6

DANIELKOVÁ, Hana a kol. *Prvouka pro 1. ročník základního školství*. Nakl. Prodos. Praha 1997. ISBN 80-85806-80-0

FERJENČÍK, Ján. *Úvod do metodologie psychologického výzkumu*. Nakl. Portál, Vyd. 1. Praha 2000. ISBN 80-7178-367-6

FREUD, Anna. *Já a obranné mechanismy*. Nakl. Portál. Vyd. 1. Praha 2006. ISBN 80-7367-084-4

FREUD, Sigmund. *Nová řada přednášek k úvodu do psychoanalýzy*. Nakl. J. Kocourek. Vyd. 1. Praha 1997. ISBN 80-86123-00-6

GILLIANOVÁ, Carol. *Jiným hlasem*. Nakl. Portál. Vyd. 1. Praha 2001. ISBN 80-7178-402-8

GREER, Germaine. *Eunuška*. Nakl. One woman press. Vyd. 1. Praha 2001. ISBN 80-86356-03-5

JANDOUREK, JAN. *Sociologický slovník*. Nakl. Portál. Vyd. 1. Praha 2001. ISBN 80-7178-535-0

JENATA, Jaromír. *Dvojitý svět*. Nakl. Maxdorf. Vyd. 1. Praha 1997. ISBN 80-85800-65-9

PIAGET, Jean; INHELDEROVÁ, Bärbel. *Psychologie dítěte*. Nakl. Portál. Vyd. 1. Praha 1997. ISBN 80-7178-146-0

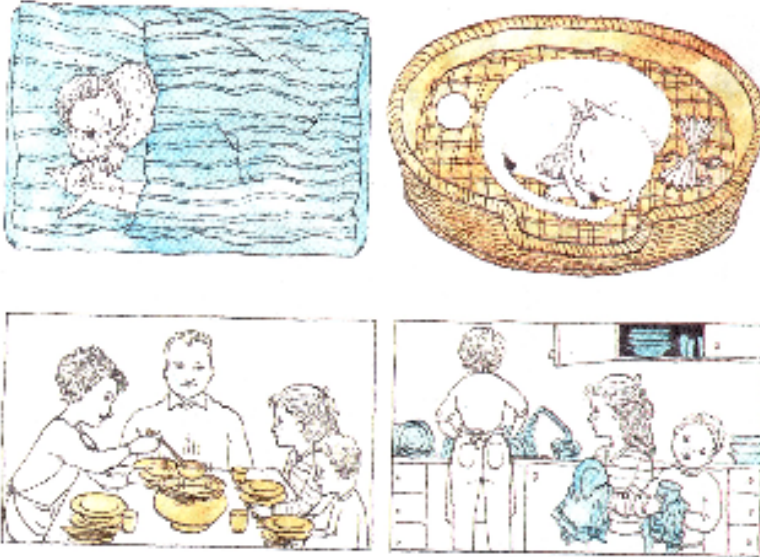
HOLT, John. *Jak se děti učí*. Nakl. Agentura Strom. Vyd. 1. Praha 1995. ISBN 80-901662-7-X

- ERIKSON, Erik H. *Osm věků člověka*. Nakl. Propsy. Vyd. 1. 1996.
- ERIKSON, Erik H. *Životní cyklus rozšířený a dokončený*. Nakl. Lidové noviny. Vyd. 1. Praha 1997. ISBN 80-7106291-X
- KROJZLOVÁ, Hana. *Prvouka pro 1. Ročník základní školy*. Nakl. Fortuna. Vyd. 2. Praha 1998. ISBN 80-258/2-98
- LANGMAIER, J.; KREJČÍŘOVÁ, D. *Vývojová psychologie*. Nakl. Grada. Vyd. 3. Praha 2007 ISBN 80-7169-195-X
- NAGL-DOCEKAL, Herta. *Feministická filosofie*. Nakl. Slon. Vyd.1. Praha 2007. ISBN 978-80-86429-68-7
- OAKLEYOVÁ, Ann. *Pohlaví, gender a společnost*. Nakl. Portál. Vyd. 1. Praha 2000. ISBN 80-7178-403-6
- PROCHÁZKA, Ivo. *12. celostátní kongres k sexuální výchově v České republice*. Nakl. Společnost pro plánování rodiny a sexuální výchovu. Pardubice 2004. ISBN 80-86559-31-9
- PROCHÁZKA, Martin. *Kontext - překlad - hranice : studie z komparatistiky*. Nakl. Centrum komparatistiky, UK. Pardubice 1996. ISBN 80-902317-1-3
- RHODE, D. L. *Speaking of sex*. Nakl. Harvard University press. Vyd. 1. Cambridge 1997. ISBN 0-674-83177-2
- RENZETTI, Claire M.; Curran, Daniel J. *Ženy, muži a společnost*. Nakl. Univerzita Karlova v Praze. Vyd. 1. Praha 2003. ISBN 80-246-0525-2
- Sborník překladů z evropské a americké feministické sociologie. Nakl. Sociologický ústav AV ČR. Vyd. 2. Praha 1993. ISBN 80-7007-039-0
- VÁGNEROVÁ Marie. *Psychologie školního dítěte*. Nakl. Karolinum. Vyd. 1. 1997 Praha. ISBN 80-7184-487-X
- WOOLF, Virginia. *Vlastní pokoj*. Nakl. One Woman Press. Vyd. 2. 1998 Praha. ISBN 80-86356-46-9
- VYSKOČILOVÁ, Eva; Machalová, Miloslava; Šebková, Alena. *Prvouka pro 1. Ročník*. Nakl. Albra. Vyd. 1. 2000 Úvaly.
- VÝROST, Jozef; SLAMĚNÍK, Ivan. *Sociální psychologie-Sociálna psychológia*. Nakl. ISV. Vyd. 1. Praha 1997. ISBN 80-85866-20-X

15. Přílohy

15.1 Ukázka č. 1 ilustrace prvouky Albra

Doma je jako v pelišku

15.2 Ukázka č. 2 ilustrace prvouky Albra

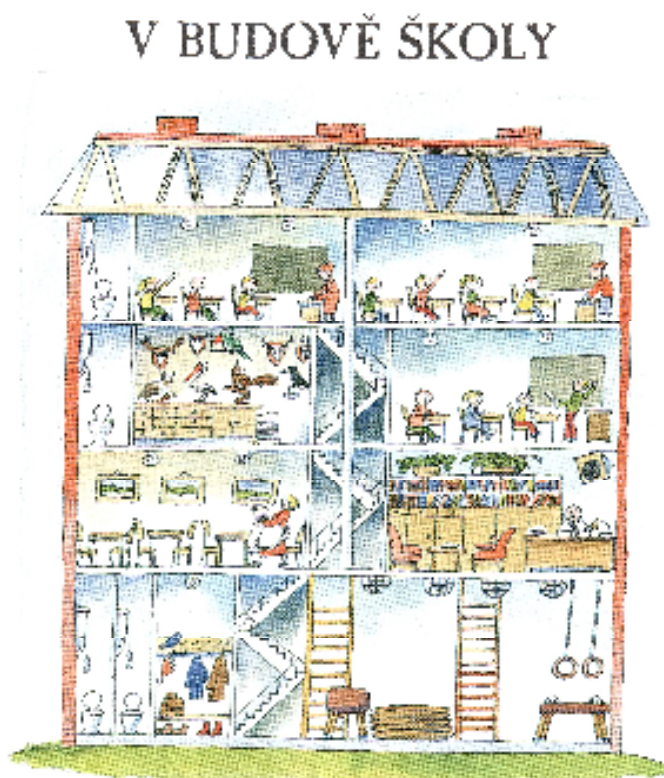
7. Stůžku

15.3 Ukázka ilustrace prvouky Nová škola

15.4 Ukázka ilustrace prvouky Prodos

15.5 Ukázka č. 1 ilustrace prvouky Fortuna

15.6 Ukázka č. 2 ilustrace prvouky Fortuna

